

Міністерство освіти та науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет філології
Кафедра журналістики

КУЛЬТУРА МОВИ ЖУРНАЛІСТА

ХРЕСТОМАТІЯ

для студентів спеціальності «Журналістика»

Івано-Франківськ – 2024

УДК 811.161.2

ББК 81.2Укр

*Затверджено на засіданні кафедри журналістики
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(протокол № 11 від «03» травня 2024 р.)*

Укладач:

Р. Л. Савчук – к.ф.н., доц. кафедри журналістики Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Рецензенти:

Г. І. Марчук – к.ф.н., проф. кафедри журналістики Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Н. Я. Іванишин – к.ф.н., доц. кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

**Культура мови журналіста : хрестоматія / укл. Р. Л. Савчук.
Електронне видання. Івано-Франківськ : Прикарпатський
національний університет імені Василя Стефаника, 2024. 68 с.**

Хрестоматія містить матеріали для підготовки практичних занять, самостійної та індивідуальної роботи з навчальної дисципліни «Культура мови журналіста».

Призначена для студентів спеціальності «Журналістика».

© Савчук Р. Л., 2024

©Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника, 2024

ЗМІСТ

Культура мови як ознака загальної культури фахівця

Бобух Н. М., Заворотній С. І. Культура мови – ознака загальної культури фахівця. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2013. Вип. 34. С. 40–43.....4

Комунікативні ознаки культури мовлення

Гарбар І. В., Гарбар А. І. Культура мовлення : навчальний посібник. Миколаїв : НУК, 2023. С. 9–18.....11

Правила «типології помилок»

Куляс П. П. Сім золотих правил «типології помилок». *Актуальні проблеми теорії соціальних комунікацій* : збірник наукових праць / НПУ імені М. П. Драгоманова. Київ, 2017. Вип. VI «Журналіст, видавець і редактор: проблеми фахової діяльності». С. 31–37.....19

Роль словників у підвищенні мовленнєвої культури журналіста

Гарбар І. В., Гарбар А. І. Культура мовлення : навчальний посібник. Миколаїв : НУК, 2023. С. 23–28.....28

Найтиповіші лексичні помилки у фаховому мовленні

Гарбар І. В., Гарбар А. І. Культура мовлення : навчальний посібник. Миколаїв : НУК, 2023. С. 198–206.....33

Неологізація лексики в сучасних медіатекстах

Гладченко А. М., Комарова О. С. Неологізація лексики у період російсько-української війни. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Том 34 (73), № 1, Ч. 1, 2023. С. 7–13.....40

Городиловська Г. П. Метафоризація як лексико-семантичний спосіб творення воєнних неологізмів. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2023, Вип. 4(207). С. 54–61.....54

Культура мови як ознака загальної культури фахівця

Бобух Н. М., Заворотній С. І. Культура мови – ознака загальної культури фахівця. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2013. Вип. 34. С. 40–43.

Актуальність дослідження проблеми виховання культури мовлення студентів вищих навчальних закладів зумовлена стрімкими змінами в сучасному світі, що стосуються всіх сфер та умов життя й діяльності людини, у тому числі вищої школи, в освітньо-виховному просторі якої протягом останнього періоду сформувалася дуже своєрідна, майже унікальна ситуація. В умовах удосконалення системи вищої освіти важливим питанням є відродження культурно-творчої місії вищої школи, перехід до культуротворчої системи освіти загалом. Необхідність такого оновлення пов'язана з тим, що сучасна система освіти в Україні не забезпечує вирішення поставленого завдання – виховання культури майбутніх фахівців, у яких поєднується високий професіоналізм і одвічні загальнолюдські духовні цінності [1, 101].

У зв'язку зі впровадженням Державної цільової програми щодо забезпечення повноцінного функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України, посилюється увага до утвердження української мови як мови навчання та предмета вивчення зокрема і в системі вищої школи. Молодь як суб'єкт історичного процесу відіграє роль прогресивного перетворювача суспільства. Тому проблема організації виховання мовної культури студентів є найактуальнішою в сучасних парадигмах освіти [2, 142–143]. Майбутній фахівець (економіст, інженер, юрист), який «володіє необхідними професійними знаннями, але має низький рівень мовної компетентності, не здатний чітко висловити думку чи грамотно відтворити й передати отриману інформацію, не може стати

справжнім конкурентом для тих, хто отримав серйозну мовну підготовку» [10, 180].

Культура мови – рівень володіння нормами усної і писемної літературної мови, а також свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети та обставин спілкування. «Загострена увага до норм української літературної мови пояснюється, поперше, входженням української мови в широкий функціональний простір, потребою кодифікації однієї з паралельних, варіативних норм форм, по-друге, намаганням політизувати закономірні процеси динаміки мовно-літературної норми, по-третє, запереченням позитивного попереднього досвіду української національної лексикографії, українського мовознавства загалом» [7, 330].

Мета нашої розвідки – аналіз поширених порушень літературних норм у фаховому мовленні та з'ясування шляхів їх подолання.

Культура мови, – зазначає С. Я. Єрмоленко, – оформилася в системі лінгвістичних дисциплін як власне практичний курс у 50-60-ті роки ХХ століття. Вона невіддільна від іншої філологічної дисципліни – стилістики, спирається на факти лексикології, граматики, історії мови, зокрема літературної, мови художньої літератури, теорії перекладу тощо. Власне, різнобічну гуманітарну – та й не лише гуманітарну – освіту важко уявити без культури мови [6, 8]. У 1967 році разом з роком започаткування періодичного наукового журналу Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України «Мовознавство» було започатковано науково-практичне видання «Культура слова» (на сьогодні опубліковано понад 70 випусків), яке сприяло поширенню тих лінгвістичних знань, які так чи інакше пов'язані з культурою мови, конкретно – з аналізом щоденної мовної практики, з відповідями на запитання мовців. Ці видання окреслили дві лінії розвитку українського мовознавства другої половини ХХ століття – мовознавства теоретичного й мовознавства практичного.

Культура усної мови – це традиції усного спілкування інтелігенції, освічених кіл суспільства, багатого на варіанти порівняно з культурою писемної мови. Культура мови – категорія оцінна, але індивідуальні смаки, уподобання мають ґрунтуватися на суспільній мовній практиці. Основи культури мовлення закладаються в дошкільному та шкільному вихованні. Тут формується мовний етикет, засвоюються зразки мовної поведінки, відшліфовані в процесі культурного спілкування носіїв мови. Індивідуальна робота над культурою мови триває протягом усього свідомого життя мовця. Виховання культури мови – це розвиток чуття мови у процесі пізнання найкращих художньо-естетичних зразків мови, засвоєння мовно-культурних традицій народу. У широкому розумінні культура мови передбачає високий рівень національно-мовної свідомості індивідів, їх дбайливе ставлення до рідного слова, усвідомлення його значення для розвитку інтелектуальної та емоційної культури нації [11, 286]. Культура мови починається з самоусвідомлення мовної особистості. Вона зароджується й розвивається там, де носіям національної літературної мови не байдуже, як вони говорять і пишуть, як сприймається їхня мова в різних суспільних середовищах, а також у контексті інших мов. Тобто культура безпосередньо пов'язана з соціологією і психологією не тільки в плані вироблення моделей, зразків мовної поведінки, а й щодо формування мовної свідомості.

Культура усного спілкування засвоюється змалечку, з дитячих років. Коріння її в бабусиній казці, в інтонаціях батьківських розповідей, у закладеному зв'язку слова з народною етикою, мораллю [6, 13].

Що стосується фахової мови, то спеціалісти виокремлюють тут помилки двох типів. Одні пов'язані з впливом російської мови, інші – з прагненням будь-якою ціною «заукраїнізувати» українську термінологію. Кожен студент вищого навчального закладу повинен уміти сприймати й передавати інформацію, обґрунтовувати власні переконання, виступати з пропозиціями, порадами і критикою,

повідомленням чи доповіддю на практичних заняттях, студентських наукових конференціях тощо.

У сучасній фаховій комунікації, за нашими спостереженнями, мовці часто не розрізняють значення близькозвучних економічних термінів (паронімів), тобто порушують лексичні норми. Пароніми (від грец. *παρά* – біля, поруч і *ὄνομα*, *ὄνομα* – ім'я, назва) – слова, а також фразеологічні одиниці й синтаксичні конструкції, що при повній або частковій семантичній відмінності є дуже подібними формою, внаслідок чого можуть сплутуватися в мовленні або спеціально обіграватися зі стилістичною настановою [11, 460].

Приміром:

АКЦІОНЕРНИЙ – АКЦІОНЕРСЬКИЙ

Акціонерний. Який стосується акцій, заснований на акціях: *акціонерний банк, акціонерна компанія, акціонерне товариство.* *Акціонерський.* Який належить акціонерам: акціонерів, властивий *акціонерські внески.*

БАНК – БАНКО

Банк. Кредитно-фінансова установа, що акумулює кошти, надає кредити, здійснює грошові розрахунки, операції з іноземною валютою, золотом та цінними паперами. *Банко.* Курс, за яким банк купує і продає цінні папери.

БРОКЕРАЖ – БРОКЕРИДЖ

Брокераж. Проведення комерційних біржових операцій з цінними паперами за дорученням продавця або їх покупця. *Брокеридж.* Винагорода (премія), яку отримує брокер за проведені комерційні операції на фондових чи товарних ринках.

ГРИВНА – ГРИВНЯ

Гривна. Металева прикраса (обруч), яку носили на шії. *Гривня.* 1. У стародавній Русі – срібний злиток вагою близько фунта, який служив основною грошовою одиницею; заст. – мідна монета вартістю 3-2,5 коп. 2. Сучасна українська грошова одиниця, яка дорівнює 100 копійкам.

ІНДЕКСАЦІЯ – ІНДЕКСУВАННЯ

Індексация. Спосіб збереження реальної величини грошових доходів і вимог у період інфляції. *Індексування.* Вираження змісту тексту якогось документа в термінах інформаційно-пошукової системи для полегшення його пошуку серед багатьох інших.

ІНДОСАТ – ІНДОСАНТ

Индосат. Особа, на яку переводять чек, вексель та інші цінні папери. *Индосант.* Особа, яка робить передатний напис на чеках, векселях та інших цінних паперах.

ЛІЦЕНЗІЯ – ЛІЦЕНЦІЯ

Лицензия. Дозвіл на право торговельного обміну, використання чогось тощо. *Лиценция.* Зниження тарифного мита тощо.

Порушення лексичних норм сучасної української літературної мови спостерігаємо і в невиправданому поєднанні спільнокореневих та близьких за значенням лексем, тобто в мовностилістичній надлишковості негативного плану. Як свідчить фактичний матеріал, поширеною вадою фахових текстів є плеоназм.

Плеоназм (грец. *πλεονασμός*, букв. – надмірність, надлишок) – 1. Фігура мови, побудована на повторі слів або афіксів з тотожними чи подібними значеннями – повторенні, що з суто логічного погляду може видаватися зайвим, але насправді не позбавленим певних семантичних і стилістичних функцій (настанови на підсилення певної ознаки, емоційного нагнітання висловлення та надання йому більшої переконливості). 2. Надмірність у вираженні певного мовного значення шляхом дублювання його формами двох (кількох) одиниць, яка з суто логічного погляду не видається необхідною, однак для самої мови є обов’язкова [11, 491].

Проілюструємо це такими прикладами:

Виплачено санкцій на суму 500 грн.	виплачено санкцій на 500 грн.
Вільна вакансія	вакансія
Грошові кошти	кошти
Дослідний експеримент	дослід, експеримент
Компенсувати відшкодування	відшкодувати, компенсувати
Підводячи підсумок	підсумовуючи
Прейскурант цін	прейскурант
Сервісні послуги	сервіс

Порушення літературних норм спостерігаємо у практиці фахового (та й не тільки!) спілкування й на акцентологічному рівні. Іноді мовці не розрізняють лексичні значення слів, у яких наголос служить засобом семантичної диференціації.

Наведемо кілька прикладів:

АДРЕСНИЙ – АДРЕСНИЙ	
<i>Адресний</i> (від адрес – письмове, переважно ювілейне вітання особи, установи).	<i>Адресний</i> (від адреса – позначення місця проживання когось, місцезнаходження чогось).
ВІДОМОСТІ – ВІДОМОСТІ	
<i>Відомості</i> (документи).	<i>Відомості</i> (звістка; дані).
КРЕДИТ – КРЕДИТ	
<i>Кредит</i> (рахунок).	<i>Кредит</i> (позика).
МАГІСТЕРСЬКИЙ – МАГІСТЕРСЬКИЙ	
<i>Магістерський</i> (від магістр – глава рід царського ордену).	<i>Магістерський</i> (від магістр – науковий ступінь).
ПРОШУ – ПРОШУ	
<i>Прошу</i> (запрошую).	<i>Прошу</i> (прохаю).
РОЗДІЛ – РОЗДІЛ	
<i>Розділ</i> (книги).	<i>Розділ</i> (майна).
ТИПОВИЙ – ТИПОВИЙ	
<i>Типовий</i> (характерний, властивий).	<i>Типовий</i> (стандартний; зразковий).

Зазначимо найпоширеніші помилки в студентських наукових роботах, які можна пояснити значним впливом суржику та недостатнім володінням нормами сучасної української літературної мови:

Так уживають	Так потрібно
Витікає висновок	Впливає висновок
До методів дослідження відносять	До методів дослідження зараховують
Задачі дослідження	Завдання дослідження
Наступні методи	Такі методи
Об'єм роботи	Обсяг роботи
Область дослідження	Галузь, сфера дослідження
Підводячи підсумок	Підсумовуючи
Піднімати проблему	Порушувати проблему
Погляди науковців співпадають	Погляди науковців збігаються
Таким чином	Отже
Той чи інший	Той чи той
У цілому	Загалом
У якості основного використано метод аналізу	Як основний використано метод аналізу
Цілий ряд досліджень	Ряд досліджень
Ціль дослідження	Мета дослідження
Як правило	Зазвичай

Рівні володіння мовою передбачають різний набір культуромовних рекомендацій. Студенти старших курсів та магістри повинні мати вищий рівень професійної мовної компетенції, ніж студенти молодших курсів. Високої культури мовлення можна досягти постійним удосконаленням логічного мислення, тренуванням пам'яті, свідомим засвоєнням фонетичних, лексичних, фразеологічних, словотвірних, морфологічних, синтаксичних, стилістичних норм, послуговуванням лексикографічними джерелами (словниками) та іншою допоміжною літературою, необхідною для самостійного вдосконалення мовної культури.

Перспективу досліджень вбачаємо в подальшій систематизації найбільш поширених помилок у фаховому мовленні та пошуку нових шляхів їх подолання.

Отже, належна культура мовлення є свідченням розвинутого інтелекту й високої загальної культури майбутнього фахівця.

Список використаних джерел

1. Балагура О. О. Виховання духовної культури у студентів вищих навчальних закладів. *Науковий громадсько-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний журнал*. 2010. № 3 (36). С. 101–102.
2. Балагура О. О. Змістовні та технологічні особливості виховання духовної культури студентів вищих навчальних закладів. *Науковий громадсько-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний журнал*. 2011. № 3 (40). С. 142–144.
3. Головащук С. І. Словник-довідник українського літературного слововживання. Київ : Рідна мова, 2000. 351 с.
4. Гринчишин Д. Г. Словник паронімів української мови / Д. Г. Гринчишин, О. А. Сербенська. Київ : Рад. шк., 1986. 222 с.
5. Єрмоленко С. Я. Культура мови на щодень / Н. Я. Дзюбишина-Мельник, Н. С. Дужик, С. Я. Єрмоленко та ін. 2-е вид., доп. і випр. Київ: Довіра, 2002. 169 с.
6. Єрмоленко С. Я. Культура української мови : Довідник / С. Я. Єрмоленко, Н. Я. Дзюбишина-Мельник, К. В. Ленець та ін.; / За ред. В. М. Русанівського. Київ : Либідь, 1990. 304 с.
7. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури. Київ : Інститут української мови НАН України, 2009. 352 с.
8. Малюк О. Ю. Найпоширеніші випадки порушень літературних норм в усному діловому мовленні. *Лінгвістика* : зб. наук. пр. Луганськ : Альма-матер, 2006. № 2 (8). С. 12–14.
9. Пентилюк М. І. Ділове спілкування та культура мовлення : навч. посіб. / М. І. Пентилюк, І. І. Маруніч, І. В. Гайдаєнко. Київ : ЦУЛ, 2011. 224 с.
10. Терещенко С. Як вчимося сьогодні, так живемо завтра (про мовну норму в освітній літературі). *Культура слова*. Київ : Інститут української мови Національної академії наук України, 2011. С. 180–185.
11. Українська мова: енциклопедія / В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 842 с.

Комунікативні ознаки культури мовлення

Гарбар І. В., Гарбар А. І. Культура мовлення : навчальний посібник. Миколаїв : НУК, 2023. С. 9–18.

Культура мовлення передбачає вибір мовцем найбільш доцільних мовних засобів для конкретної мовленнєвої ситуації. Будь-яке слово, будь-який вислів повинен вживатися відповідно до ситуації мовлення і не виходити за межі дозволеного. Предметом культури мовлення як галузі лінгвістичного знання є сукупність і система основних ознак культури мовлення, оволодіння якими дозволяє якнайкраще здійснювати найважливіші мовленнєві функції, до яких належать: правильність, точність, логічність, чистота, доречність, багатство, виразність.

Правильність – це дотримання літературних норм, які сприймаються мовцями як прийнятий зразок. Правильність вважається основною комунікативною ознакою мови. Критерій правильності – мовна дійсність конкретної епохи, а її стандарт – відповідність правилам, за допомогою яких сформульовано норми. І в усному, і в писемному мовленні обов'язковим є дотримання мовних норм. **Унормованість** – одна з основних ознак літературної мови. **Норма** літературної мови – це сукупність загальноприйнятих правил реалізації мовної системи, які закріплюються у процесі суспільної комунікації. **Правила** – це положення, які виражають певну закономірність, постійне співвідношення мовних явищ, або які пропонують як конкретний спосіб використання мовних засобів у писемному та усному мовленні. Правила – категорія історична. До зміни правил призводять зміни у граматичній системі мови.

У сучасній українській літературній мові виокремлюють такі **мовні норми**:

- **орфоепічні** норми регулюють правила вимови. Так, у вимові початковий наголошений [і] наближається до [и]: [інша], [інод'і]; звуки [дж], [дз], [дз'] вимовляються як суцільні, злиті:

[дзв'ін], [кукурудза], [джм'іл']; правильна вимова [час], а не [ч'ас] тощо;

- **акцентологічні** норми регулюють розстановку наголосів у словах. Порівняємо: помилкові *випáдок, гуртожїток, чорнослїв, горóшина, греїпфру́т, чотїрнадцять* із нормативними *вїпадок, гурто́житок, чорно́слив, гороші́на, гре́йпфрут, чотирна́дцять*. В українській мові наголос різномісний, вільний, тому що він може падати на будь-який склад (морфему) слова. Варто пам'ятати про розрізнення омографів – слів, які однаково пишуться, але вимовляються з різними наголосами: *гладкий (рівний) – гладкий (товстий), відомість (документ) – відомість (звістка, інформація), атлас (збірник історичних, географічних та інших карт) – атлас (тканина)* тощо;

- **орфографічні** норми впорядковують правильне написання слів. Типові помилки: *освітчений* (прав. – *освічений*), *вічливий* (прав. – *ввічливий*), *призвіще* (прав. – *прізвище*), *по-батькові* (прав. – *по батькові*), *з-під лоба* (прав. – *спідлоба*) тощо;

- **лексичні** норми регулюють вибір слова відповідно до змісту і мети висловлювання: можна говорити *рятувальник*, не можна – *рятівник* (якщо мова йде про професію); не *друк*, а *преса* (якщо йдеться про періодичні видання, оскільки друк – це процес виготовлення друкованого твору); у сучасній мовній практиці слово *являтися* означає поставати в уяві, в пам'яті, привиджуватися; слово *рибалка* називає людину, яка займається рибальством тощо;

- **граматичні** норми регулюють правильний вибір закінчення відмінкових, особових та синтаксичних форм. Дотримуватись граматичних норм – значить стежити за будовою речення, вислову, фрази. Граматичні норми визначають правила зміни слів, їх зв'язку у реченні. Серед граматичних норм виділяють словотвірні, морфологічні та синтаксичні норми. **Словотвірні** норми регулюють утворення слів за словотвірними моделями за допомогою морфем (суфіксів, префіксів, постфіксів) та словотворчих засобів (основоскладання): *спостерігач*, а не *спостерігальник*; *надіслати документ*, а не *прислати документ*; *краса*, а не *красота*.

Морфологічні норми передбачають правильний вибір граматичної форми слова, зокрема відмінкових форм іменників, ступенів порівняння прикметників, особових форм дієслова тощо. Так, наприклад, можна почути: *кодекса* замість *кодексу*, *три відсотка* замість *три відсотки*, *більш корисніший* замість *більш корисний*. **Синтаксичні** норми регулюють правильну побудову словосполучень і речень, уживання прийменників, тобто правильне поєднання слів за змістом у відповідних граматичних формах: *завідувач кафедри сучасних мов*, а не *завідувач кафедрою сучасних мов*; *надсилати поштою*, а не *надсилати по пошті*; у «Довіднику зі слововживання» репрезентовано плеонастичні конструкції, а не у «Довіднику зі слововживання» репрезентовані плеонастичні конструкції; *аналізувати*, а не *виконувати аналіз* тощо;

- **пунктуаційні** норми регулюють вживання розділових знаків: крапки, знака питання, знака оклику, трьох крапок, коми, крапки з комою, двокрапки, тире, дужок, лапок, абзацу: *Української мови боялися, її гнобили і не лише росіяни, а й литовці, поляки, румуни, угорці – всі, хто тимчасово завойовував наші землі* (з інтерв'ю Івана Малковича);

- **стилістичні** норми регулюють вибір слова чи синтаксичної конструкції відповідно до умов спілкування й стилю викладу. Наприклад: у розмовному стилі *розрізняти*, а не *диференціювати*; в офіційно-діловому стилі *довести до відома*, а не *возвістити* тощо. Мовні норми відрізняються за сферою застосування: наприклад, орфографічні та пунктуаційні норми стосуються лише писемного мовлення, а орфоепічні норми та акцентуаційні реалізуються тільки в усному. Універсальними є норми, що стосуються лексичного складу та граматичної будови: за будь-яких умов спілкування необхідно вживати слово відповідно до його значення («лексикою керує сам мовець») та утворювати форму чи будувати речення відповідно до правил граматики («граматика керує мовцем»). Культура мовлення передбачає майстерне використання мовних норм.

Точність – одна з головних ознак культури мовлення. Точним називається таке мовлення, в якому вжиті в контексті слова відповідають їх мовним значенням – значенням, що закріпилися за словом у мові на даний період її розвитку. Насамперед, лінгвістичними засобами, що сприяють точності мовлення, правильному слововживанню, вмінню дібрати найбільш точний мовний варіант, зокрема потрібне слово із синонімічного ряду; по-друге, це чітке розмежування значень багатозначного слова. Точне слововживання передбачає також розмежування паронімії, тобто слів із близьким звучанням, але різним значенням, а також слівомонімів, зокрема міжмовних. Найбільше можливостей для точного співвідношення предмета і його назви мають синоніми, омоніми, пароніми, полісемантичні слова.

Синоніми – це слова, які мають близьке, або тотожне лексичне значення, але відрізняються звучанням (*хуртовина, завірюха, метелиця*).

Омоніми – слова однакові за звучанням, але різні за значенням (*коса, ручка*).

Пароніми – слова близькі за звуковим складом і вимовою, але різні за значенням (*інстанція – дистанція; еміграція – імміграція*).

Полісемантичні слова – це багатозначні слова, наявність у одного і того ж слова різних значень відповідно до різних контекстів, коли слово може переосмислюватись (*двірник – пристрій для витирання скла в автомобілі і двірник – працівник; стіна будівлі – частина споруди і стіна непорозуміння – моральна перепона між людьми*). Значні труднощі виникають під час вживання слів іншомовного походження, професіоналізмів, фразеологізмів.

Слова іншомовного походження – запозичені слова з інших мов. Доволі часто їх вживають асоціативно. Як приклад, розглянемо іншомовне слово *рекламація*, до якого українськими відповідниками є *нарікання, заперечення*. Безсумнівно, пов'язати його з *рекламою* аж ніяк не можна.

Професіоналізми – це слова та словосполучення, властиві мовленню певної професійної групи людей. Так, наприклад:

програмісти *символ @* називають – *собака, собачка*; актори *головного режисера* називають *главреж*; пілоти *вживають дати козла*, коли мають на увазі *жорстко посадити літак* тощо.

Фразеологізми – це стійкі словосполучення, крилаті вислови, які виражають одне поняття і вживаються в мові як готова одиниця (*собаку з'їв* – досвідчений; *товкти воду в ступі* – повторювати одне й те ж; *лебеда рубати* – верзти дурниці, робити щось дурне).

Вимоги до точності мовлення зростають за умови відсутності безпосереднього контакту з адресатом мовлення, а також у разі спілкування з великою аудиторією.

Точність є передумовою *логічності*. Якщо точність мовлення пов'язана з лексичним рівнем, то логічність мовлення виявляється на синтаксичному рівні. Логічним називається мовлення, яке забезпечує змістові зв'язки між словами і реченнями в тексті.

Основними умовами логічності є:

- несуперечливість поєднання слів;
- правильний порядок слів;
- правильний зв'язок окремих висловлювань у тексті;
- позначення переходів від однієї думки до іншої.

Логічність як ознака культури мовлення формується на рівні «мислення – мова – мовлення», залежить від ступеня володіння прийомами розумової діяльності, знання законів логіки і ґрунтується на знаннях об'єктивної реальної дійсності.

Причини помилок у логіці викладу:

- поєднання логічно несумісних слів (за винятком оксюморона, коли поєднання логічно несумісних понять формує нове поняття, відмінне від тих, що формально наявні в структурі: *жахливо добрий, страшно гарний* тощо);

- використання надлишкових засобів мови (плеоназмів та тавтологічних сполук), які структурно обтяжують вислів: *місяць травень – травень, відступати назад – відступати, бачив своїми очима – бачив; саміт на вищому рівні – саміт* тощо;

- заміна особової форми дієслова активного стану пасивною формою: *робітники будують дім, а не дім будується робітниками*;

студенти виконують спортивні нормативи, а не спортивні нормативи виконуються студентами;

- *неправильна побудова однорідних рядів членів речення, коли в нього входять родові і видові поняття: ромашки і квіти; документи і накази;*

- *неправильне утворення аналітичних граматичних форм майбутнього часу: буду писав, будеш знала; ступенів порівняння прикметників: сама найдорожча, більш відповідальніша; конструкції на позначення неповноти ознаки: децю грубуватий, трохи синюватий;*

- *порушення порядку слів у простому реченні або порядку розташування компонентів складного речення: Уживання тавтологічних сполук свідчить про бідність словникового запасу мовця, а не Про бідність словникового запасу мовця свідчить уживання тавтологічних сполук;*

- *недоречне вживання дієприслівникових зворотів замість підрядних речень часу: Принісши цю книгу, йому дозволили взяти іншу замість Йому дозволили взяти іншу книгу, коли він приніс цю;*

- *порушення смислового зв'язку між окремими висловлюваннями у тексті: На факультеті п'ять гуртків, які працюють при кафедрах. Вони функціонують уже понад десять років. Що функціонує: гуртки чи кафедри?;*

- *невміння поділити текст на логічні частини (виділити абзаци);*

- *стилістичний дисонанс, що створюється недоречним вибором синтаксичних конструкцій (ми поспішили зі списками);*

- *відсутність у тексті чіткої тричленної структурної побудови (вступу, основної частини, висновків) або недостатньо інформації у якійсь частині.*

Чистота мовлення – це вживання елементів, які відповідають літературній мові. Порушують чистоту мовлення діалектизми, варваризми, просторічні слова, жаргонізми, вульгаризми, лайливі слова, слова-паразити, суржик, плеонастичні конструкції, запозичені слова (надмірне їх вживання).

Чистота мовлення виявляється у трьох аспектах:

- в орфоєпії – це правильна літературно-нормативна вимова, відсутність інтерферентних явищ та мовного акценту. Так, ненормативною є вимова [кожұх], [зозұл'а], [голұбка], тому що в такій позиції звук о наближається до у: [коужұх], [зоузұл'а], [гоулұбка];
- у слововживанні – відсутність позалітературних елементів (діалектизмів, вульгаризмів, канцеляризмів, плеоназмів, штампів, жаргонізмів, слів-паразитів тощо);
- в інтонаційному аспекті – відповідність інтонації змістові та експресії висловлювання, відсутність брутальних, лайливих, лицемірних, фальшивих відтінків у голосі.

Доречність – це ознака культури мовлення, яка організовує його точність, логічність, виразність, чистоту, вимагає добору таких мовних засобів, які відповідають змістові та характерові, експресії повідомлення. Враховує ситуацію, склад слухачів, естетичні завдання. Розрізняють доречність стильову, контекстуальну, ситуативну, особистісно-психологічну. Так, наприклад, під час офіційного спілкування доречним буде звертання на ім'я та по батькові й на *Ви*; канцеляризми, як мовний засіб офіційно-ділового стилю, не повинні вживатися в публіцистичному чи розмовному стилях; звичайна сфера використання термінів – науковий стиль; вживання емоційно-експресивної лексики у документі чи підручнику – неприпустиме. Висловлюючи думку, необхідно дбати про обґрунтоване використання мовного матеріалу.

Багатство мовлення – це використання мовцями великої кількості мовних одиниць – слів, словосполучень, речень. Джерелами багатства мови можуть бути будь-які мовні елементи. Насамперед, прийнято говорити про лексичне багатство мовлення, яке виявляється у тому, що мовець здатний уникати повторення слів, користуватися синонімічними ресурсами. Для ясного і чіткого вираження думок дуже важливо мати достатній запас слів. На граматичному рівні багатство мовлення створюється використанням варіантів форм і конструкцій (*батькові – батьку, на вечірньому – на вечірнім, п'яти –*

п'ятьох, квартира професора – професорова квартира, обрати суддею – обирати на суддю, починатися пресконференцією – починатися з пресконференції, згідно з рішенням – відповідно до рішення). Можна говорити також і про інтонаційне багатство мовлення – використання найрізноманітніших інтонацій (розповідної, питальної, окличної). Існує прямий зв'язок між поняттями багатства і розмаїття мовлення, адже чим різноманітніше мовлення, тим воно багатше.

Виразне мовлення – це усне мовлення, що оформлене відповідно до мети з урахуванням специфіки адресата, яке, внаслідок своєї правильності й емоційно-естетичної завершеності, передає думку та почуття мовця і викликає відповідну реакцію у слухачів. Це такі особливості структури мовлення, які підтримують увагу та інтерес слухачів або читачів. Інтонація, логічний наголос, милозвучність створюють виразність на фонетичному рівні. Лексичними засобами виразності є емоційно забарвлені слова і вислови, епітети, метафори, порівняння тощо. Емоційний вплив підсилюють фразеологізми, прислів'я, приказки, крилаті вислови. Виразності сприяють і синтаксичні засоби, наприклад, повтори, антитеза (протиставлення) та ін.

Виразність мовлення забезпечують:

- самостійність мислення мовця;
- небайдужість, зацікавленість автора до написаного чи сказаного, а також до адресата висловлювання;
- добре знання мови та її виражальних засобів;
- знання особливостей функціональних стилів;
- систематичне тренування мовних навичок, вироблення мовного чуття.

Засвоєння основних комунікативних ознак мовлення й практичне їх використання є важливим чинником підвищення рівня культури мовлення.

Правила «типології помилок»

Куляс П. П. Сім золотих правил «типології помилок». *Актуальні проблеми теорії соціальних комунікацій* : збірник наукових праць / НПУ імені М. П. Драгоманова. Київ, 2017. Вип. VI «Журналіст, видавець і редактор: проблеми фахової діяльності». С. 31-37.

Одна з основних компетентостей редактора полягає в умінні бачити помилки. Для молодих редакторів має бути розроблена методика навчання такого бачення. Їм потрібно запропонувати систему мовних девіацій, типологію помилок із їхніми характеристиками, описом причин виникнення відхилень від норми, прийомів виправлення. У цій статті пропонуємо кілька золотих правил «Типології помилок».

Правило перше: у роботі з лексикою слів редагованого вами тексту мають бути контекстуально точні. Точне значення слова можна визначити тільки в контексті – тут мало навіть словників.

Інакше кажучи, це вимога комунікативної точності. Порухення її призводить до цілого шлейфу типів помилок, включно з нерозрізненням омонімів і багатозначних слів, паронімів, навіть антонімів, сплутування слів одного семантичного (предметного) поля; неточного послуговування стилістичними засобами тощо.

Український письменник, перекладач, стиліст Олексій Кундзіч знайшов найвиразнішу метафору щодо цієї вимоги до редакторської праці: «дієзи в ключі». Неврахування в музичному творі цього та інших знаків альтерації (підвищення або зниження звуку на півтоно), як відомо, убиває музичний твір, призводить до какофонії. Так і в літературній творчості. «Наша сучасна літературна мова, – писав він, – рясніє словами, що звучать півтоном інакше, ніж треба. Всього тільки півтоном інакше, але цього досить, щоб мова стала суконною, щоб звелася нанівець уся краса твору, щоб твір перестав бути художнім. І це ясно: прекрасне слово – слово точне» [6, 6].

На основі метафор цей автор утворив важливі для нас терміни: «коефіцієнт точності в передачі думки»; «якість вживання лексичних одиниць». До «контекстуального розуміння слова» закликав нас і О. Потебня: слово дістає своє значення тільки в контексті речення; слово набуває значення тільки в контексті комунікативної ситуації.

Тож, редагуючи, дбаймо про контекстуальну точність слів.

Правило друге: забезпечуймо живомовність редагованого твору. Тут насамперед ідеться про цінність української фразеології, яку Микола Лукаш називав підмурівком, на якому височіє велична споруда нашої мови. Фразеологізми і синтаксичні конструкції нашої мови – це матриці українського способу думання, української філософії. І йдеться тут не так про епізодичне послуговування українськими прислів'ями і приказками, літературними афоризмами тощо (хоча про це слід повсякчас дбати), як про загальну, сказати б, тотальну манеру живого мовлення.

Важливою тут є традиційна, загальноновживана (розмовна, природна) манера висловлюватися. Наприклад, звичайна бабуся не скаже вам: «часто повертав голову назад», а – «часто озирався». Тут діють притаманні українській мові закони лексичної комбінаторики, семантичної сполучуваності лексем, повноти і ненадлишковості висловлювання.

Святослав Караванський звертає увагу на так звані «малі фразеологічні форми» (див. також правило п'яте. – Прим. авт.).

Регулювання фразеологічного складника в текстах, забезпечення «фразеологічної дисципліни» – ось чим має опікуватися редактор.

Правило третє: борімося з суржиком. Послідовно і системно розмежовуймо в нашому мовленні українську і російську мови.

Редакторів, журналістів, філологів слід вийти з університету з виразним розумінням того, що суржик в історії нашої мови – політичне явище. Це один із ключових складників лінгвоциду – особливого вбивства мови через втручання в її внутрішні закони: через руйнування і вичищення її лексичних ресурсів, спотворення граматичних, фразеологічних, синтаксичних структур, через

вщеплення в її тіло злоякісних клітин, які починають нищити всі системи мовного організму. Як пише проф. Лариса Масенко, «суржик утворюється внаслідок заповнення зруйнованих ланок структури української мови елементами поверхово засвоєної російської...» [7, 28]. Вона підкреслює таку властивість суржику: його носії «підсвідомо відкидають зі своєї базової мови ті українські слова, які відрізняються від російських» [7, 30]. І залишається від самобутньої української мови лише російська подоба. А якщо це лише подоба, то, справді, навіщо їй існувати окремо?

С. Караванський з цього приводу сказав: «Таке собі ЗМійне койне, де править бал лексика, здерта з мови “старшого брата”. На сьогодні це койне є ворогом № 1 української мови, бо воно її карикатизує» [2].

У 30-ті і подальші роки минулого століття в Україні було запущено спеціальну технологію конструювання суржику. Вона доволі докладно й документально описана, наприклад, у збірниках за редакцією В. Кубайчука [3] і Л. Масенко [7]. Як нам тепер з нею боротися, викладено в книзі «Система – проти автоматизму суржику» [5]. В останній автор радить молодим редакторам при творенні текстів і в редагуванні «бути відмобілізованими на пошук питомих українських засобів як у лексиці, так і у фразеології та синтаксисі», пропонуючи для цього цілу систему засобів.

Правило четверте: дбаймо про ясність тексту. Як казав іще Арістотель, ясність – це єдина цінність мовлення. Якщо сказати стисло, то редагування – це наука про вміння зрозуміло викласти текст. Фахівці всього світу переймаються проблемами ясності. Особливо відомою є Гамбурзька концепція зрозумілості [1]. Розроблені правила забезпечення ясності і зрозумілості, вироблені рекомендації для інформаційних агентств та ЗМІ, для журналістів і редакторів. І правила сформульовані дуже прості:

- вживайте зрозумілі слова у їх точному, «словниковому» значенні;
- уникайте двозначності, віддавайте перевагу коротким словам над довгими;

- не зловживайте іншомовними запозиченнями і «крутою» науковою термінологією, яка окуповує публіцистичний простір;
- використовуйте дієслова на місці віддієслівних іменників;
- доцільно вживайте абстрактну лексику, віддаючи перевагу конкретній.

У Європі та Америці популярними також є пошуки кількісних показників. Батьком кількісних показників зрозумілості вважають Рудольфа Флеша. Радять тримати орієнтир на 12-14 слів в одному реченні (відступи від цієї норми можливі, але як компенсація – урівноважуйте «перебір» зовсім короткими перехідними, зокрема запитальними і окличними, реченнями).

Про авторів і редакторів кажуть: що мудріша людина, то більше старань вона прикладає, щоб текст її був легкий і прозорий для розуміння. Геніальні думки, зазначав Дм. Арсенич, складаються з надзвичайно простих слів.

На наш погляд, важливими засобами досягнення ясності є правильне логічне наголошення в тексті, уникнення неясних омоформ, хибного смислового зв'язку слів та помилкового смислового роз'єднання слів.

Правило п'яте: повсякчас пам'ятаймо про національний характер українського синтаксису. Не одне покоління фахівців, підготовлених за радянськими програмами вищої школи, пішли в життя (в народ) з розумінням синтаксису як єдиної системи для російської і української мов. Це був лише один із складників міфу про «єдиний народ» і «єдину мову», на якому будувалася й політика лінгвоциду. Але ж не дарма М. Т. Рильський писав: «Мова Шевченка і Лесі Українки має свій запах, колорит, і секрет того запаху й колориту полягає передовсім у синтаксисі, у своєрідному комбінуванні, розкладі, керуванні, погодженні слів» [8, 22]. Сучасні ж письменникові мовні практики навіювали сумні думки: «Синтакса – душа мови. Про це ніби зовсім забули. Мислять здебільшого в російських синтаксичних схемах...» [8, 8]; «Жахлива убогість синтаксичних конструкцій...» [8, 78].

Саме тому важливо концентрувати увагу студентів на системних відмінностях між двома мовами. А вони полягають ось у чому:

- в різному узгодженні лексичних елементів тексту;
- у відмінному керуванні дієслів, віддієслівних іменників та інших лексем (прийменниковому й безприйменниковому);
- у різких відмінностях творення різного роду фразеологізмів: а) сталих прийменникових словосполук; б) цілих асоціацій сполук з ключовими словами (вступать, делать, заключать, находить, пользоваться, попадать, принимать, приобретать, приходит і под.); зазвичай тут калькують, залишаючи осторонь свою багатющу фразеологічну і синтаксичну систему;
- у «дієслівності» нашої мови на відміну від російської «іменниковості»;
- в униканні пасивних конструкцій як манері українського мовлення;
- в існуванні цілої великої системи процесових понять, яка є ознакою словотвірного багатства української мови і якої немає в російській;
- і нарешті, на своїх оригінальних, справді живомовних, виразно відмінних від російських моделях синтаксично-фразеологічних поєднань елементів тексту (ведь я тебе говорил – я ж тобі казав; гуляли до самого утра – аж до ранку; мы в свою очередь тоже побежали – ми й собі побігли; несмотря на то, что... – дарма що, всупереч чому, попри що, хоч би там що і под.; это немыслимо себе представиить – годі собі уявити... Їх, цих елементів, дуже багато; ось іще кілька: і (приходи – і то зі своєю дівчиною; і поет так не скаже), знай; а що..., то...; скоро..., то; хай там як, хай там що буде, чим як чим; а що як = ануж; хіба можна = де ж; скажімо = там; нема сумніву = так і знай). У цих самобутніх формах – живі риси національного обличчя нашої мови. Їх системно винищували якраз руками редакторів – «наближали до російської», русифікували. Тому вони поступово відійшли в розряд призабутих.

Місія нинішнього редактора – повернути в ужиток усе втрачене за 350 років російського імперського панування в нашій мові і культурі.

Правило шосте: редагуймо живою сьогodenною мовою. За роки незалежності в українській мові сталися колосальні зрушення. Власне, ми вже маємо справу з іншою мовою, ніж та, якою користувалися 30-40 років тому. Які ці зміни?

Перша – потужна неологізація. Центр мовотворчості в роки незалежності України перемістився насамперед у журналістику. Журналісти вигадливі на слова. Вони й виявилися передовим загоном, розвідниками у процесах мовотворення: Євромайдан, Революція гідності, Небесна сотня, диванні партії, гонгадзегейт, зомбоефір і зомбоящик, інтернетрі, кнопкодави, криміналізація держапарату, коаліціада, українофоби і україножери, тітушки... Йдеться вже про тисячі таких новотворів. Їх вбирають у «товсті» спеціалізовані словники. І це все – продукт словотворчості насамперед журналістів. Особливу роль тут узяли на себе газети «День», «Дзеркало тижня», «Україна молода», журнал «Український тиждень» та інші.

Але справжню тривкість дістають неологізми письменників. Їхня мовотворчість – найпродуктивніше джерело збагачення мови. Показовим тут може бути приклад Ліни Костенко: «в цій нації є “антинація”», «антиукраїнська Україна», «Синій птах з перебитими крилами» (про Україну), «мертвіє тіло нації», «тепер ми – здобич інформації», «на екранах – суцільний московський розгуляй», «гопакедія» (супровід для «вождів» при покладанні квітів до пам’ятників), «дони і подонки», «диктат приматів». Це як запали до гранат; вони викликають вибухи міркувань про нинішню ситуацію в державо- і націотворенні, кличуть до громадянської дії.

Дуже продуктивні в мовотворенні Дмитро Павличко, Оксана Забужко, Марія Матіос, Василь Шкляр, публіцисти Лариса Івшина, Сергій Рахманін та інші.

Друга трансформація мови – переміщення в лексиці (і фразеології) від периферії до ядра і навпаки. Чим вони викликані?

Тим що а) нові реалії потребують і нових мовних засобів; б) потрібне поновлення втрат, яких зазнала українська мова за радянських часів; в) в хід дуже інтенсивно пішли нові засоби слово- і фразеотворення.

Третя трансформація – гіпертрофія запозичень, яка часом вражає своєю безглуздістю, несусвітним надміром.

Кожна з цих тенденцій має як позитивний, так і негативний для мови ефект. Роль редактора – в підтримці позитивних тенденцій; виробленні у суспільства високих вимог до мови.

Навряд чи варто в нинішніх умовах ганятися за міражами «витонченого», «класичного» літературного стандарту. Але це не означає й зниження вимогливості до мови ЗМІ. Редактор має розмежувати корисні надбання молодіжної, «інтелігентської» мови і ті, які резонують із суржи́ком; бачити негативну роль жаргонізації, непомірного захоплення варваризмами; боротися з тими негативними тенденціями, які переросли в «шкідливу моду».

Тут потрібне насамперед редакторське чуття мови (в ширшому смислі – культура мови). Як пише Святослав Караванський, «редактор редакторів – Мовний Смак» [2, 55]. А ще прислухаймося до М. Т. Рильського: «Хорошому редакторові допоможе обов'язкове скрізь і завжди почуття міри» [8, 39].

І майже приватна порада: редактор не може не читати сучасної літератури – наукової, публіцистичної, художньої. Це його школа сучасної української мови. Треба читати. І не Леся Подерв'янського, а Ліну Костенко, Миколу Вінграновського, Валерія Шевчука, Івана Драча, Оксану Забужко, Василя Шкляра...

Правило сьоме: оволодіваймо майстерністю логічного регулювання тексту. Для цього треба:

1) зрозуміти сигнальну природу сполучників, які виражають логічні зв'язки між елементами тексту (іншими словами – виконують своє функціональне призначення логічних елементів). Тут дві групи сполучників – сурядні (єднальні; протиставні, зіставні; розділові, градаційні, приєднувальні) і підрядні (причинові, наслідкові, часові, умовні, допустові, обставини місця, порівняльні, мети /з'ясувальні/, об'єктні /теж з'ясувальні/, пояснювальні /уточнювальні/, відношення

заміни однієї дії іншою, відношення ступеня оцінки. Роль редактора полягає в перевірці відповідності функцій усіх груп сполучників, які трапляються в тексті: чи справді той чи той сполучник відповідає своїй функції в логіці викладу? Треба мати на увазі, що роль «логічних місточків» виконують також і прийменники, прислівники та інші зв'язкові слова, а також будь-які вставні слова, які позначають різноманітні логічні відношення (просторові, часові, причинові, обставинні тощо);

2) пам'ятати, що характер логічних відношень виражають і розділові знаки: наприклад, кома як заміник сполучників поєднання і приєднання; двокрапка як варіант сполучників перед переліком («а саме» і под.), тире – на місці причиново-наслідкових сполучників («тому» та ін). Роль редактора й тут полягає в тому, щоб виявити неточності у виборі засобів логічного зв'язку;

3) забезпечувати послідовність викладу;

4) виявляти суперечності в тексті (включно з ó бразними);

5) виявляти і відновлювати пропущені ланки в тексті;

6) перевіряти порушення логіки часу;

7) оволодіти аналітичною технікою операції згортання суджень до найпростіших.

Окремі методики в курсі «Типологія помилок» [4] стосуються дотримання основних чотирьох законів логіки: закону тотожності, закону несуперечності, закону виключення третього і закону достатньої підстави. Розроблено типологію помилок до кожного і сформульовано прийоми редакторської техніки і майстерності.

Сім правил – цифра умовна. Перелік можна й продовжити. Але в наведеній «сімці», можна сказати, основна суть дисципліни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вайшенберг З. Новинна журналістика : навч. пос. : стандарти якості журн. практики. Київ : Академія укр. преси. Центр вільної преси, 2004. 287 с.
2. Караванський С. До зір крізь терня, або Хочу бути редактором. Львів : БаК, 2008. 120 с.
3. Кубайчук В. Хроніка мовних подій в Україні. Зовнішня історія української мови. Київ : К.І.С., 2004. 176 с.

4. Куляс П. П. Типологія помилок : підручник-монографія. Київ : Вид. НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. 464 с.
5. Куляс П. П. Система – проти автоматизму суржику : Редакторський погляд : навч. пос. Вид. друге, розширене. Київ, 2013. 294 с.
6. Кундзіч О. Л. Творчі проблеми перекладу. Київ: Дніпро, 1973. 264 с.
7. Масенко Л. Т. Суржик у системі розмовних форм побутування української мови. Дивослово. 2007. № 12. С. 26–31.
8. Рильський М. Т. Ясна зброя. Київ, 1971. 288 с.
9. Таранов П. С. Карманная риторика. Севастополь : Библекс, 2005. 384 с.
10. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду : док. і мат-ли / Упор. і гол. ред. Л. Масенко. Київ : ВД КМА, 2005. 399 с.

Роль словників у підвищенні мовленнєвої культури журналіста

Гарбар І. В., Гарбар А. І. Культура мовлення : навчальний посібник. Миколаїв : НУК, 2023. С. 23–28.

Словники – це зібрання слів, розташованих у певному порядку (алфавітному, тематичному, гніздовому тощо). Вони є одним із засобів нагромадження результатів пізнавальної діяльності людства, показником культури народу. Словники дають змогу краще зрозуміти складні терміни, пояснити значення слів, їх написання та вимову, з'ясувати походження слів і переклад на іншу мову. Праця над укладанням словників вимагає глибоких знань і великих зусиль. Про це образно сказав український просвітителю початку ХVІ ст. Феофан Прокопович: «Якщо кого-небудь очікує вирок судді, то не слід тримати його на каторзі, доводити до знемоги його руки добуванням руди: хай він укладає словники. Ця праця містить у собі всі види покарань».

Українська лексикографія має давню історію. Далекими попередниками словників вважають так звані глоси, тобто пояснення значення окремих слів без відриву від тексту, на полях і в текстах давніх рукописних книг. Збірники глос – глосарії були першими і найдавнішими словниковими працями. Найстаріший глосарій кількістю в 174 слова знайдено в Кормчій книзі (1282). До другої половини ХVІ ст. глосарії – основний вид лексикографічної праці. У Пересопницькому Євангелії (1556–1561) налічується близько 200 глос. Глоси були матеріалом для перших давньоукраїнських словників. Це були словники незрозумілих слів, написані від руки, а вже в другій половині ХVІ ст. з'являються друковані перекладні словники, які й стали поштовхом для подальшого розвитку української лексикографії.

Лексикографія – це розділ мовознавства, об'єктом якого є вивчення принципів систематизації слів та фразеологічних зворотів,

укладання їх у словники різних типів. Розрізняють два типи словників: енциклопедичні та лінгвістичні.

Енциклопедичні – спеціальні словники поняттєводовідкового характеру, вони тлумачать не слова, а пояснюють зміст, характер, сутність предметів, явищ, а також подають короткі відомості про різні країни, народи, мови, визначні події, про видатних політичних діячів, учених, письменників, митців. У енциклопедичних словниках уміщують ілюстрації (фотографії, малюнки, репродукції), картографічні матеріали, статистичні, хронологічні таблиці тощо. До найбільш відомих енциклопедичних словників належать: «Українська радянська енциклопедія» в 12-ти томах УРЕ (1977–1985); «Енциклопедія українознавства» 1-4-й томи на літери А–М (1993–1994); «Енциклопедія українознавства» в 3-х томах (1994–1995); Універсальний словник енциклопедичний за редакцією академіка НАН України М. Попенка *Енциклопедія. Українська мова. УСЕ* (2000).

Лінгвістичні (мовознавчі) словники пояснюють слова, їх значення, походження, написання, вимову тощо. Ці словники бувають одномовні і перекладні. *Одномовні словники* поділяються на: тлумачні, міжслівних зв'язків (синонімічні, антонімічні, паронімічні, омонімічні), діалектні, історичні, довідково-лінгвістичні (етимологічні, фразеологічні, орфографічні, орфоепічні, словотворчі, словники труднощів української мови). *Тлумачні словники* трактують значення слів, подають їх основні мовні характеристики – граматичні ознаки, наголос, написання, розкривають стилістичні можливості та деякі особливості сполучуваності з іншими словами. Одним із перших тлумачних словників української мови є «Словник української мови» в 11-ти томах (1970–1980), укладений науковими співробітниками Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні АН України. Він містить близько 135 000 слів. У 2007–2009 роках створений під керівництвом засновника видавництва «Перун» Вячеслава Бусела «Український тлумачний словник» (раніше видавався під назвою «Великий тлумачний словник сучасної

української мови») – тлумачний словник української мови. Останнє видання словника містить близько 250 тисяч слів.

Словник іншомовних слів уміщує слова з різних мов і дає коротке пояснення слів та термінів іншомовного походження. У 1974 р. побачив світ «Словник іншомовних слів» за редакцією акад. О.С. Мельничука, підготовлений співробітниками Головної редакції Української Енциклопедії. Вагомою лексикографічною працею є «Словник іншомовних слів» за редакцією Л.О. Пустовіт, який вийшов у 2000 році. Словник охоплює загальноповживану лексику і загальнопоширені терміни з різних галузей знань.

Термінологічні словники містять визначення слова-терміна і відомості про використання його в певній системі знань. Вийшли в світ термінологічні словники перекладнотлумачні: «Словник лінгвістичних термінів» Є. Кротевича та Н. Родзевича (1957); «Словник лінгвістичних термінів» Д.І. Ганича та І.С. Олійника (1985) й інші.

Словники мови окремих письменників систематизують і пояснюють слова, уживані письменником у його художніх творах, подають ілюстрації, які розкривають особливості індивідуального слововживання в художньому мовленні. Прикладом таких словників є: «Словник мови Шевченка», опублікований у двох томах у 1964 р. – до 150-річчя від дня народження великого Кобзаря, та «Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка» в трьох томах, який вийшов у Харкові у 1978–1979 рр.

Діалектичні словники подають лексику територіальних діалектів, з'ясовують значення і характер поширення діалектних слів. Їх поділяють на загальнодіалектні й регіональні. Прикладом є «Гуцульські говірки. Короткий словник» за редакцією Я. Закревської (1997), який подає лише вибрану традиційну діалектну лексику, що не увійшла до основного словникового складу сучасної української літературної мови; «Словник західнополіських говірок» Г. Аркушина (2000). Словник уміщує понад 13000 діалектизмів.

Словники синонімів, антонімів, омонімів, паронімів розкривають змістові і стилістичні зв'язки між словами та притаманні словам

певних груп і рядів своєрідні значення і відтінки значень. Такі словники сприяють піднесенню мовної культури, розвивають навички стилістичної майстерності. Найбільш відомими лексикографічними працями є: «Короткий словник синонімів української мови» П.М. Деркача (1960); «Синонімічний словник-мінімум української мови» В.С. Ващенко (1972); «Словник синонімів української мови» в двох томах за редакцією А.А. Бурячка, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащука та ін. (2001); «Словник антонімів» Л.М. Полюги (1987); «Словник паронімів української мови», укладений Д.Г. Гринчишиним і О.А. Сербенською (1986).

Орфографічні словники подають правильне написання слів відповідно до орфографічних норм і мають велике значення для розвитку культури писемного мовлення. Українські орфографічні словники видавалися досить часто ще в 20-х роках, але у зв'язку з деякими змінами у правописі сучасної української мови виникла потреба в нових словниках. Вагомою лексикографічною працею є «Словник труднощів української мови» за редакцією С.Я. Єрмоленко (1989). У 1989 р. видано «Словник-довідник з правопису та слововживання» С.І. Головащука за редакцією В.М. Русанівського. Відповідно до змін у правописі в 1994 році вийшов у світ «Орфографічний словник української мови», укладений науковцями НАН України, а в 1995 р. – «Орфографічний словник української мови» А.А. Бурячка. Крім названих праць, сьогодні функціонує й багато інших словників, які подають орфографічну інформацію.

Орфоепічні словники містять інформацію про літературну вимову та наголос слів, допомагають удосконаленню усного мовлення. Надбанням української орфоепії є «Українська літературна вимова і наголос» за редакцією М.А. Жовтобрюха (1973); «Орфоепічний словник» М.І. Погрібного (1984); словник-довідник «Складні випадки наголошення» С.І. Головащука (1995).

Етимологічні словники тлумачать походження і зміну значень слів, розкривають їх первинне значення, історичний розвиток. Зразком може бути «Етимологічний словник української мови» в семи томах за редакцією О.С. Мельничука (1982–1989).

Фразеологічні словники вміщують фразеологізми, крилаті слова, ідіоми тощо. Ці словники пояснюють значення фразеологізмів, особливості їх вживання, походження, можливості варіювання в мовленні. До визначних здобутків української пареміографії належать «Українські приказки, прислів'я і таке інше» М. Номиса (1864); «Галицькоруські народні приповідки» І.Я. Франка в шести книгах (1901–1910); «Українські прислів'я та приказки» (1976, 1984); «Шляхами народних приповідок» (1994); «Словник українських ідіом» Г.М. Удовиченка (1968); «Словник фразеологічних синонімів» М.П. Коломійця та Є.С. Регушевського (1988).

Перекладні словники бувають дво-, три-, чотиримовними і більше. Ними часто послуговуються учні, студенти та всі ті, хто вивчає іноземні мови. Серед російсько-українських та українсько-російських словників є найбільш відомі: «Російсько-український словник» Д.І. Ганича, І.С. Олійника (1962); «Російсько-український і українсько-російський словник» Д.І. Ганича, І.С. Олійника (1984). Крім російськоукраїнських і українсько-російських, видано двомовні словники інших мов: «Французько-український словник» за редакцією Б.І. Бурбело (1989); «Українсько-французький словник» за редакцією К.М. Тищенко (1986), «Українсько-латинсько-російський медичний словник» (1960); «Ботанический словарь. Русско-английско-немецко-французско-латинский» (1962); «Словник фізичної лексики українсько-англійсько-німецько-російський» В. Козирського і В. Шендеровського (1996) та інші.

Словники мають вагомe значення в культурному житті людини, адже сучасна людина не може обійтись без словників, бо саме вони слугують розвитку мовної та пізнавальної культури особистості, збагачують мовлення, роблять його більш досконалим і цікавим.

Найтиповіші лексичні помилки у фаховому мовленні

Гарбар І. В., Гарбар А. І. Культура мовлення : навчальний посібник. Миколаїв : НУК, 2023. С. 198–206.

Свідченням багатства української мови є різноманітність мовних засобів усіх рівнів, зокрема й лексики. Використання лексичних засобів залежить від ситуації мовлення комуніканта. Доречним вибором слова у різних сферах спілкування є належне знання його значення. Якщо слово вжите у неправильному значенні, то спілкування може втратити свою результативність, а змістовність висловлювання стає незрозумілою та перекрученою [1, с. 77]. Обираючи найточніше для контексту слово, варто враховувати розмаїття синонімії, яка унеможливорює двозначне пояснення висловлювання та зберігає нейтральність.

Неналежне розуміння значень синонімів призводить до виникнення помилок у слововживанні. Проаналізуємо типові приклади недоречного вживання синонімів *вислів* та *вираз*, *проживати* та *мешкати*, *галузь (царина)* та *область*. *Вислів* – це думка, подана небагатьма словами; словосполучення, яке характеризується завершеною думкою (*крилатий вислів*), а *вираз* – слово багатозначне (*вираз обличчя, у цифровому виразі, читати без виразу*); *проживати в певній місцевості (проживати в Україні, проживати за адресою)*, а *мешкати* – *жити, проживати у певному приміщенні (мешкати у гуртожитку, мешкати на дачі)*; *область* – *адміністративно-територіальна одиниця (Миколаївська область)*, а *галузь (царина)* – *певна ділянка виробництва, науки (освітня та наукова галузь, галузь кібернетики, у медичній царині)*.

Основною функцією синонімів у мовленні є запобігання монотонності, повторів та урізноманітнення викладу. Опіраючись на значеннєвий нюанс слова, можна уточнити зміст висловлювання, виділити основне, якнайточніше висловити думку. Ознайомимось з деякими синонімічними рядами, які подаються у словниках

синонімів: держава – країна, земля, край, сторона, панство (заст.), царство (заст.); будівництво – будова, будування, спорудження, зведення, побудова, забудівля; залежний – підпорядкований, підрядний, підвідомчий, підвладний, підлеглий, підневільний; повторювати – твердити, правити, переказувати, проказувати, товкмачити, переспівувати; приєднуватися – прилучатися, долучатися, приставати, прилаштовуватися, вливатися; помітний – примітний, показний, очевидний, відмітний тощо. Очевидно, що кожен із синонімічних рядів характеризується семантичною спільністю поняття, яке позначає кожен член цього ряду. У ньому є ключове слово (домінанта), що найчастіше вживається у мовленні та є нейтральним, тому у словниках синонімів зазначається першим. Н. Пашковська стверджує, що підставою для входження слів до синонімічного ряду є смислова співвідносність. Синоніми не завжди можуть взаємозамінюватися, так як не є тотожними: мають або різні значеннєві відтінки, або різну емоційність, або використовуються у різних сферах [2, с. 161]. Для того, щоб обрати з синонімічного ряду саме те слово, що відповідатиме змістові повідомлення, мовленнєвій ситуації, сфері використання, необхідний достатній рівень культури мовлення.

До активного вжитку мовців повертаються відроджувані синоніми, які надають мовленню оригінальності та певного колориту. Прикладом можуть слугувати такі слова: *важливий (актуальний), лєтовище (аеропорт), поземний (горизонтальний), прямовисний (вертикальний), чинник (фактор); засновник (фундатор), взірець (зразок), бігун (полюс), південник (меридіан), часопис (журнал), світлина (фотокартка), вихвала (реклама), вкладання (інвестиції), пристосувати (адаптувати)* та інші. Очевидно, що іншомовні слова можна доречно замінити українськими відповідниками.

Необхідно зазначити, що питання вивчення паронімічних лексем є мало вивченим та найбільш дискутованим, так як привернути увагу вчених до їхнього дослідження вдалося лише у 60-ті роки 20 століття. Одностайної думки щодо розуміння цього явища дотепер немає. Близькими за звучанням, але різними за значенням,

називає пароніми О. Пономарів. Підтвердженням слугують приклади: *кампанія – компанія, розбещений – розпещений, афект – ефект, дебатовати – дебютувати* [3, с. 46]. На думку О.О. Селіванової, пароніми мають неповну звукову подібність, хоча семантичну розбіжність можуть мати як повну, так і часткову [4, с. 448].

Необхідність вивчення паронімічних лексем можна пояснити тим, що мовці зазвичай уподібнюють їхні значення, не можуть дібрати доречний паронім з лексичної пари, тому що не розрізняють значення, так як обидва слова мають звукову та часткову схожість кореневої морфеми. Наслідком цього є помилкова заміна одного слова іншим. Недостатня увага до максимальної паронімії призводить до того, що внаслідок мовного впливу деякі лексичні пари паронімів стають предметом постійних мовних помилок [5, с. 120].

Проаналізуємо типові приклади: *приводити* доречно використовувати тоді, коли називають причину чого-небудь (*приводити до збільшення продукції, приводити в належний вигляд*), а *призводити* – коли йдеться про небажані, негативні наслідки (*призвели до поразки, призвели до втрат*); *особистий* – такий, що стосується окремої людини, її переживань, почуттів, долі (*особистий підпис, особисті симпатії*), а *особовий* найчастіше вживається у словосполученнях *особова справа, особове посвідчення, особовий склад, особовий рахунок; питання* – положення, проблема чи справа, що потребує обговорення (*питання порядку денного, питання до іспиту*), а *запитання* – звернення до когось, яке потребує відповіді (*звертатися із запитанням, ставити запитання*); *іншомовний* – стосується іншої мови (*іншомовний текст, іншомовна лексика, словник іншомовних слів*), а *іноземний* – належить іншій державі (*іноземна мова, іноземна валюта*); *кампанія* – заходи для здійснення важливого завдання у будь-якій сфері (*виборча кампанія, вступна кампанія, воєнна кампанія*), *компанія* – об'єднання, спілка, група людей (*страхова компанія, акціонерна компанія, весела компанія*) тощо. Доречно звертати увагу на спосіб творення, похідну основу паронімічних лексем, запам'ятовувати їхнє значення.

Калькування як і явище паронімії недостатньо вивчене у сучасній лінгвістиці. Досі немає єдиного погляду щодо походження кальок, не визначено їхнє місце у словниковому складі мови. У «Практичному словнику синонімів української мови» С. Караванський подає синоніми до слова калька – здирати, бездарно перекладати [6, с. 158]. Дехто з вчених ототожнює кальки із запозиченнями. Свого часу Ш. Баллі зауважив, що кальки можуть або заслуговувати, або не заслуговувати на осуд пуристів, бо є не кращими й не гіршими за запозичення [7, с. 71]. Інші вчені протиставляють кальки запозиченням. Л. Єфремов пропонує відрізнати кальки від власне запозичень, так як вважає їх різними явищами, а спільними у них є лише чужомовні попередники. Зазначає, що для творення іншомовних слів варто фонетично переробити та граматично оформити запозичений матеріал. Кальки лише з мотиву появи пов'язані із запозиченнями [8, с. 80].

Мовознавець О. Пономарів зауважує про доречність калькування чужих слів як засобу номінації в тому разі, коли в рідній мові для якогось поняття немає назви. Наводить приклад кальки *діловиробник* (рос. *делопроизводитель*), хоча в українській є нормативний варіант *діловод*. Калькування спричинено небажанням людей послуговуватися словниками [9, с. 110].

Таких прикладів неналежного калькування з російської мови є досить багато. Розглянемо найбільш вживані: *учбовий відділ* (*навчальний відділ*), *приймати міри* (*вживати заходів*), *закривати двері* (*зачиняти двері*), *на рахунок вакансії* (*щодо вакансії*), *рахувати своїм відкриттям* (*вважати своїм відкриттям*), *у відповідності з* (*згідно з, відповідно до*), *бувший у використанні* (*уживаний*), *керуючий підприємством* (*керівник підприємства*), *біля тисячі осіб* (*близько тисячі осіб*), *видне місце в суспільстві* (*чільне місце в суспільстві*), *даний твір* (*цей твір*), *представити колегу* (*відрекомендувати колегу*), *у випадку необхідності* (*у разі потреби, якщо є потреба*), *залишитися без змін* (*не зазнати змін*), *усі без виключення* (*усі без винятку*), *приймати участь* (*брати, взяти участь*), *заплановане міроприємство* (*запланований захід*) та багато

інших. Більшість таких мовних явищ утворюється в українській мові під впливом російської. В. Власенко наводить до рос. «*соискатель*» лексичні елементи, які ще донедавна використовували в українській мові: *пошукач, пошукувач, шукач, пошуковець, здобувач*. Лише останній варіант є нормативним, так як *здобувачем* називають особу, яка готується до захисту дисертації [10, с. 23].

На повні та часткові поділяють кальки мовознавці М. Шанський, Д. Лотте, Т. Кияк, М. Кочерган, О. Селіванова та інші. Повною калькою називають ту, в якій у мові реципієнта всі елементи слова, що надійшли з мови-продуцента, перекладаються послідовно та дослівно, а в частковій кальці не всі елементи слова перекладаються у мові реципієнта [11, с. 110]. М. Шанський пояснює будову часткових кальок, або напівкальок (як він їх називає). Напівкальки у своїй будові мають як свій власний матеріал, так і частину матеріалу іншомовного слова, який за словотворчою моделлю є відповідником до подібного запозиченого слова [12, с. 202]. Незважаючи на несуттєві розбіжності у тлумаченнях, одностайною є думка мовознавців, що напівкальки – слова, в яких одна частина скалькована, а інша запозичена.

Неминучим чинником розвитку української мови є іншомовні слова (запозичення), так як становлять приблизно десять відсотків словникового складу. Виходячи з міркувань О. Іващишина, можна стверджувати, що запозичення в українській мові доречно вживати лише тоді, коли їх не можна замінити власномовними словами, коли вони вже увійшли до словникового складу мови, вносять у поняття, яке передають, своєрідний додатковий відтінок [13, с. 115]. П. Селігей стверджує, що сліпе копіювання чужого призводить до втрати здатності саморозвитку. Очевидно, що запозичення водночас збагачують мову, розширюють її словник, але пригнічують її внутрішні можливості, тому збагачення зазвичай перетворюється на збіднення [14, с. 15]. Доволі часто значення іншомовних слів сприймається асоціативно. Як приклад розглянемо іншомовне слово *рекламація*, до якого українськими відповідниками є *нарікання*,

заперечення. Безсумнівно, пов'язати його з рекламою аж ніяк не можна.

Правильне вживання іншомовних слів у фаховому мовленні передбачає насамперед знання синонімічних можливостей цих слів. Пропонуємо розглянути типові приклади іншомовних слів та їхні власномовні замітники: *адаптація – пристосування, дисципліна – порядок, дистанція – відстань, еквівалент – відповідник, ідентичний – тотожний, інформація – повідомлення, істина – правда, концентрація – зосередження, нотація – настанова, повчання, пролонгований – продовжений, популізм – обіцянки, реставрація – відновлювання, спікер – речник, фактор – чинник, фініш – кінець тощо.*

На думку Л. Архипенко, доречне використання мовцями слів іншомовного походження відповідно до конкретної ситуації мовлення та до їх значення не зашкодить українській мові [15, с. 10]. Також очевидно, що зловживання іншомовними словами ускладнює формулювання думки, змушує мовця докладати додаткових зусиль для його розуміння.

Наслідком неналежного знання лексичних норм є вживання плеонастичних конструкцій – зворотів мови, що містять у собі слова з однаковим чи близьким значенням. О. Селіванова називає плеоназм явищем мовленнєвої системи із занадто великим граматичним та лексичним змістом повідомлення [16, с. 466]. У фаховому мовленні плеонастичні конструкції переважно виникають тоді, коли мовці уводять їх у словосполучення з власне українськими словами, не знаючи значень іншомовних слів. Розглянемо приклади типових помилок, представлені плеонастичними конструкціями: *активізувати діяльність – активізувати (робити діяльнішим), вперше дебютувати – дебютувати (вперше виступати), консенсус думок – консенсус (збіг думок), скорочені аббревіатури – аббревіатури (умовне скорочення), встановлений факт – факт (встановлена інформація), директивні вказівки – директивні (постановчі, вказівні), імпортувати з-за кордону – імпортувати (отримати з-за кордону), кваліфікований фахівець – фахівець (спеціаліст, що здобув певну кваліфікацію),*

консенсус думок – консенсус (збіг думок), переважна більшість – більшість (перевага), саміт на вищому рівні – саміт (зустріч на вищому рівні), тимчасове відстрочення – відстрочення (тимчасове невиконання), колега по роботі – колега (товариш по роботі) тощо. Плеонастичні конструкції порушують змістову та логічну цілісність, семантичне навантаження висловлювання. Зазвичай їх вживають для стилістичного виділення, тому що вони містять виразну додаткову інформацію [17, с. 137]. Для фахового мовлення характерна нейтральність у висловлюваннях.

Провівши наукові розвідки щодо використання лексичних конструкцій у фаховому мовленні та проаналізувавши різні погляди вчених-лінгвістів щодо правильності слововживання у сучасній українській літературній мові, можна стверджувати про ненормативне використання лексичних конструкцій під час фахової комунікації. Очевидно, що наведені приклади лексичних помилок, зокрема плеонастичних конструкцій, неналежного калькування з російської мови, незнання синонімічних рядів, ототожнення змістових значень паронімічних лексем, нерозуміння значень іншомовних слів порушують семантику, логіку, змістову цілісність висловлювання. Для уникнення лексичних помилок, вироблення індивідуального стилю мовлення варто послуговуватися тлумачними словниками та довідниками зі слововживання, читати наукові праці авторитетних учених, досконало володіти значенням термінів, виконувати ситуативні завдання творчого характеру, які формують комплекс умінь і навичок, необхідних у ефективній мовленнєвій діяльності фахівця.

Неологізація лексики в сучасних медіатекстах

Гладченко А. М., Комарова О. С. Неологізація лексики у період російсько-української війни. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Том 34 (73), № 1, Ч. 1, 2023. С. 7–13.

Постановка проблеми. Події суспільно-політичного життя, економічна ситуація в суспільстві, розвиток технологій тощо знаходять відображення у мові, насамперед на лексичному рівні. В сучасній українській мові маємо неологізми, появу яких, на жаль, спричинила російсько-українська війна. «Мова стала генератором і найвищою формою патріотизму, а також ключем до вивчення культури, історії, традицій, стала творцем культури, репрезентантом українського народу у світі, ореолом нації та її етнічним кордоном» [3].

Актуальність зазначеної теми зумовлена необхідністю виявлення та опису нових, оновлених та актуалізованих слів та значень [13]. Новотвори з'являються постійно, засоби масової інформації намагаються зафіксувати потік народного словотворення, особливо насиченою ними є мова соцмереж. Але життя неологізмів досить коротке, деякі з них можуть зникнути так само швидко, як і з'явилися, тому сучасні лексикологічні та лексикографічні наукові дослідження є важливими для фіксації мовної ситуації під час війни та для подальшого вивчення динамічних процесів сучасної української мови.

Аналіз останніх досліджень. Інноваційні процеси в мові завжди були об'єктом дослідження лінгвістів. Питанням неологізації присвячені дослідження таких науковців як Ж. В. Колоїз, Д. В. Мазурик, О. О. Тараненко, О. А. Стишов, Н. В. Стратулат та ін., перегляд типологізації та класифікації неологізмів представлений у науковому доробку К. Ю. Ладоні. Процес неологізації в українській мові періоду російсько-української війни висвітлюється у наукових і публіцистичних доробках Г. Л. Вусик, Н. В. Павлик, Т. Кременя,

Остапа Українця, С. Гриценко та ін., на сторінках Інституту мовознавства імені О.О.Потебні НАН України в мережі Інтернет.

Постановка завдання. Метою дослідження було проведення аналізу нової лексики, яка з'явилася під час нового етапу російсько-української війни. Матеріалом слугували лексичні одиниці, які було виокремлено з сучасної преси, програм телебачення та інтернет-джерел від початку російської агресії, оскільки ці масмедійні засоби найшвидше реагують на зміни у суспільстві та свідомості громадян.

Виклад основного матеріалу. Не зважаючи на те, що процес неологізації є предметом багатьох досліджень, деякі питання і надалі залишаються предметом наукових дискусій. На думку Ж. В. Колоїз це пов'язано з тим, що «неологізм ототожнюється, як правило, з новим словом або його значенням» [6, с. 55] і в той же час відсутня чітка загальноприйнята дефініція цього поняття. При цьому дослідники виділяють певні ознаки, визначальні для неологізмів: вважається, що це слова, які виникають для позначення нових явищ і понять [11, с. 291], і які не мають бути загальноживаними [1, с. 170].

Свого часу В. І. Заботкіна [4, с. 38] запропонувала таку класифікацію неологізмів: власне неологізм (лексична одиниця набуває як нову форму, так і нове значення); семантичні інновації або переосмислення (неологізми утворюються через переосмислення лексичних одиниць з метою підкреслити певну якість чи особливість вже існуючого поняття, яке раніше не відображалось у лексичній одиниці, або з метою позначення емоційно-оцінних чи стилістичних відтінків предмета чи поняття); перейменування або трансномінація (лексична одиниця набуває нову форму з раніше відомим значенням, тобто неологізм виступає синонімом до вже існуючої лексичної одиниці). Трансномінації виникають з метою застосування експресивніших форм у нових назвах, як зазначає автор [4, с. 39] «не завжди і не обов'язково слово виникає в мові в результаті появи нового поняття або предмета. Вже наявне поняття, предмет можуть бути названі новим словом, яке або чіткіше, глибше і правильніше висловлює їх суть, або переважно виникає із стилістичних потреб для повідомлення експресивно-емоційно-оцінних відтінків».

Ладоня К. Ю., досліджуючи різні принципи класифікації та функціонування неологізмів [7, с. 39], виділяє такі типи як неолексеми, неофраземи та неосемеми. Серед неолексем у свою чергу розрізняє:

- *власне неолексеми* – лексичні одиниці з новою формою і змістом (переважно запозичення);
- *новотвори* – лексичні одиниці, утворені за існуючими словотвірними моделями зі слів, що вже функціонують у мові;
- *трансформації* – лексичні одиниці у яких форма пов'язується зі значенням, яке попередньо передавалось іншими словами;
- *семантичні неологізми* – форми, що вже існують у мові, але які або повністю змінюють значення, або вже існуюча семантична структура розширюється новим лексико-семантичним варіантом.

Як зауважує Л. В. Струганець, часом можуть виникати питання, пов'язані з виокремленням семантичних неологізмів. Адже не завжди зрозуміло чи йдеться про виникнення нового значення, чи про розширення синтаксичної та лексичної сполучуваності лексичних одиниць, до того ж «...семантичні неологізми вирізняються новизною лише на певному історичному зрізі» [6, с. 57].

Повномасштабна агресія, яку здійснює Росія на території України, викликала хвилю переважно семантичної та емоційно забарвленої неологізації.

Семантичні неологізми, які відображають суспільно-політичні настрої українців, почали з'являтися ще на початку вторгнення Росії на територію України у 2014 році, насамперед, це слова *Небесна Сотня*, *Революція Гідності*, *кіборг*, *ватник* тощо. Ці колишні неосемеми функціонують в нашій мові і сьогодні, стали загальноновживаними, а отже перестали були неологізмами.

На думку Стишова О. А. «кількість неосемантизмів неухильно зростає та урізноманітнюється, заповнюючи номінативні лакуни, що постійно виникають, збагачуючи емоційно-експресивні засоби загальнонародної української мови» [10, с. 366] і саме у періоди політичних, економічних та соціальних перетворень виникає

найбільший запит на неологізми. «В сучасних друкованих та електронних мас-медіа журналісти й учасники комунікації вдаються переважно до створення емоційно-експресивних образних метафор і метонімії із метою подати інформацію не сухо, трафаретно, а оригінально, досягти ефективності друкованого слова, його дієвості, щоб воно проникло в серця респондентів» [10, с. 373]

Високий ступінь емоційності під час номінації швидко породжує синонімічні ланцюжки неологізмів як з позитивною, так і з негативною конотацією. Так, наприклад, одразу після збройного нападу Росії почали використовуватись лексеми на позначення росіян – *рашисти, орки, свинособаки, русня, рюзкі, чмоні, ватники, ваньки*, які активно функціонують поруч з уже давно існуючими лексичними одиницями *кацапи, москалі, московити*; Росії – *Мордор, Ерефія, Рашка, Оркостан*; бойових дій – *дискотека, дзеркальна тиша, приход, есемеска*; фізичного знищення, ліквідації – *задвохсотити, могилити*.

Наведемо низку прикладів сучасних семантичних неологізмів, утворених шляхом метафоризації. Так, «*Орками*» почали називати росіян за аналогією до літературних персонажів Джона Толкіна, які були потворами без емоцій і співчуття та намагались знищити все живе. Хоча, звичайно, всім відомо, що історія виникнення і функціонування літературних персонажів значно давніша і складніша та походить від римського бога підземного царства Орка, володаря мертвих, але для позначення росіян використовується саме Толкінівський орк – потворна раса агресивних створінь, покликана нищити все навколо. «*Орки на повному серйозі вважають, що зможуть організувати оборону з опорою зокрема на Томину Балку...*» (Defense Express, 02.11.2022). «*Орки єнота вкрали з Херсонського контактного мінізоопарку*» (Українська правда, 13.11.2022).

Поряд з широким синонімічним рядом на позначення Росії активно вживається онім «*Мордор*», який теж було запозичено з творів Дж. Толкіна. У перекладі українською «*Мордор*» – це «чорна країна», він символізує концентрацію зла і смерті, саме тому Росія за

аналогією цієї країни здобула таку яскраво виражену негативну назву. *«Мордор і орки: справжній оскал російського солдата, або бучанське полювання нелюдів»* (Конфлікти // Закони, 05.04.2022). *«Мордор» продовжує техногенний шантаж: під ударом ДніпроГЕС»* (Бук Інфо, 26.10.2022). *«Багато років поспіль Мордор атакував Україну і продовжує це робити ...»* (КО, 18.03.2022).

«Пташками» називають дрони, які активно використовуються військовими на фронті: *«Ці маленькі «пташки» ... потрібні для міських боїв та здійснення розвідки на невеликі відстані»* (dw.com/uk, 21.08.2022), *«Кияни просять допомогти придбати для ЗСУ маленьку «пташку»* (Press Center, 20.11.2022). При цьому використовуються різноманітні епітети: *маленькі пташки, американські пташки, бойові пташки, передові пташки, українські пташки* і цей перелік, скоріше за все, буде і надалі розширюватись.

Неосемема *«мопед»* з'явилася разом з іранськими дронами *«shahed»*, які видають гучний звук під час польоту подібного до гуркоту мопедів. Американські *«пташки»* проти іранських *«мопедів»* (24 канал, 04.11.2022). *«Усе про «мопеди»: чому не можна самим збивати дрони»* (1+1, 17.10.2022). *«Схоже, в якості «оплати» за «літаючі мопеди» Кремль віддасть 24 винищувачі Су-35СЭ, які раптом виявились непотрібні самим росіянам»* (БЦ, 14.10.22).

Окрім семантичних, в сучасній українській мові з'явилися неологізми, які виникли в результаті технічного перекладу. Так, наприклад, слово *«бавовна»* отримало нове значення внаслідок перекладу за допомогою он-лайн перекладача омографа російського *«хлопóк»*, яким росіяни в інформаційних повідомленнях заміняли слово *«вибух»*, – слова *«хлопок»*. Українське *«бавовна»*, з іронічним значенням почало вживатись в українських джерелах і прижилося: *«У Криму – масштабна «бавовна» по усій території півострова»* (Стопкор, 22.11.2022). *«Знову «бавовна»: жителі Токмака повідомили про шість гучних вибухів»* (УНН, 22.11.2022).

Від слова *«бавовна»* було утворено похідну зменшувально-пестливу форму *«бавовнятко»*, яке було персоніфіковано у маленьку міфічну істоту з великими очима, подібну до тих, що зустрічаються в

сучасних дитячих мультфільмах, і яка набула позитивної для українців конотації. У «бавовнятка» є конкретний автор (Світлана Олсєвська), час виникнення (кінець серпня 2022), а Міністерство оборони України підготувало презентацію, в якій представило цю «пухнасту і непосидючу» міфічну істоту. *«Бавовнятко тихенько приходить на бази окупантів, склади, аеродроми, нафтопереробні заводи та інші місця, заповнені легкозаймистими предметами, і починає там бавитися з вогнем»* (WoMo. Ua). Слово увійшло в мову та широко вживається в засобах масової інформації: *«Днями «Бавовнятко» завітало до Кременної на Луганщині»* (Рубрика, 02.09.2022). *«Продовжуємо працювати, щоб «бавовнятку» було де побавитись»* (Укрінформ, 07.10.2022).

Серед іншої актуалізованої лексики варто згадати таку лексему як *«свинособаки»* – у значенні «сволота, негідник, нікчема» (калька з нім. Schweinehund) [5]. Хоча, як зазначає О.Українець, «Ця назва ... із німецької мови ... доволі давня образа, яка не містить в собі жодної додаткової інформації, крім асоціації одразу з двома тваринами зі зразковим покручем нечистих істот» [14], в наш час вона є широко використовуваною. *«...свинособаки, зайшовши з білорусі, зайняли частину Київщини, де влаштували справжній геноцид мирного населення. ... окуповані території столичного регіону вдалося звільнити, але наслідки діяльності свинособак ліквідовують і досі»* (Моя Київщина, 08.06.2022).

Ще одним яскравим прикладом може слугувати неологізм *«Тіток-війська»* – назва, якою українці охрестили війська під проводом чеченського командувача Рамзана Кадірова, схильного до самовихваляння за допомогою відеороликів, які він викладає у соціальну мережу Тік-Ток. При цьому варто зазначити, що особливу увагу чеченські війська заслужили не через успіхи чи героїчні вчинки на полі бою, а саме завдяки вихвалянням неіснуючими перемогами у соціальній мережі. *«Свіжі Тік-Ток війська їдуть в Україну»* (Youtube, 16.08.2022). *«ТікТок війська уже все... Кадіров заявив, що в Чечні мобілізації не буде»* (Радіотрек, 23.09.2022). *«Тік Ток війська*

кади́рова продовжують зазнавати втрат» (Останній бастіон, 11.10.2022).

«Чотирилане військо» – одним з найяскравіших представників нашого часу став пес на прізвисько «Патрон», який прославився завдяки своїй «роботі», а саме пошуку мін. Пізніше з'явилися *«чотирилані війська»*, які поповнилися і поповнюються котами, собаками і навіть єнотами, які борються пліч-о-пліч з українським народом проти російської навали та одночасно символізують гуманність та доброзичливість українських військових, бажання перемогти і звільнити свою країну в тому числі за допомогою представників фауни: *«Чотирилане військо: історії собак, які несуть службу та наближають перемогу України»* (ТСН, 24.05.2022). За аналогом поширеного і всім зрозумілого *«чотирилані друзі»* почали з'являтися семантичні неологізми як, наприклад, *«чотириланій антидепресант»*, *«чотириланій розвідник»*, *«чотириланій тероборнівець»*, *«чотириланій захисник»*, *«чотириланій батальйон»* тощо: *«Чотириланій антидепресант «Бусінка» працює з дітьми та військовими»*, *«Чотирилані антидепресанти для ветеранів»* (Віта ТБ, 18.11.2022). *«Чотириланій тероборонівець виконує свою корисну функцію – служить «дублером сирени повітряної тривоги»* (ВолиньPost, 12.06.2022). *«... боронять нашу країну ще чимало чотириланіх захисників»* (Myvin.com.ua, 21.03.2022). *«Чотириланій розвідник Тор відзначений нагородою»* (wz.lviv.ua, 22.09.2022). *«Чотириланій віщун: Бойовий пес Вульф попереджає українських бійців про обстріли»* (5 канал, 17.02.2017). *«... хотіли якомсь відзначити та віддячити за вірну службу цей наш “чотириланій батальйон”, який віддано захищає та боронить нашу країну...»* (Чернігівський монітор, 23.09.2022).

«Диванні війська» так іронічно називають людей, які перебуваючи не на фронті, активно коментують і дають поради щодо перебігу війни та ведення бойових дій: *«На смерть за путіна: “диванні війська” йдуть воювати: на росії оголосили часткову*

мобілізацію» (5 канал, 21.09.2022), «...кепкувати з нього почали «диванні війська» (Українська правда, 04.05.2022).

Ще одним прикладом слугує неологізм «Привид Києва», який, до речі, вже зайняв гідне місце на сторінках Вікіпедії. На початку повномасштабної війни народилась легенда про невлетимого пілота-аса, який збивав практично всі літаки ворожої авіації. Спочатку люди вважали, що це одна людина і затамувавши подих вболівали за його життя. Неодноразово з'являлась інформація про те, що пілот загинув, але знову і знову українці раділи його поверненню. Так, згодом стало зрозуміло, що «Привид Києва» – це збірний образ українських героїв-пілотів, які щодня боронять небо України. «Привид Києва» загинув у повітряному бою, збивши 40 ворожих літаків» (Zaxid.net, 30.04.2022). «Привид Києва» – міф чи реальність?» (Kyiv Post, 25.08.2022). «Хто такий «Привид Києва»: командування Повітряних Сил ЗСУ розкрило таємницю» (Вечірній Київ, 30.04.2022).

Окрема група неологізмів була утворена злиттям декількох окремих лексичних одиниць шляхом прибирання пробілу (голофразисом) [2, с.40]. Новотвір «аналоговнет» з'явився внаслідок заяв російських посадовців щодо унікальності їхніх передових військових технологій. Вони заявляли що їхнім розробкам, які в реальності виявилися малоефективними, «аналогов нет». Відтак цей неологізм вживається для позначення чогось вигаданого в РФ, або неякісного і, як правило, в українському контенті вживається з іронічним забарвленням. «Аналоговнет» технології: у мережі показали протитанкові їжаки окупантів для захисту від української бронетехніки» (Патріот Донбасу, 16.11.2022). «Аналоговнет»: Окупанти «загубили» БМП під час перевезення техніки – машина впала з потяга» (Патріоти України, 13.12.2022). «Елітна» Таманська дивізія кинула свій «аналоговнет» Т-90 «Прорыв», тепер він вперше трофей ЗСУ» (Defense Express, 18.09.2022).

Аналогічно до попереднього прикладу було утворено такі неологізми як «іхтамнет», «Кримнаш», які з'явилися дещо раніше – до початку повномасштабної війни 2022 року, а саме після вторгнення Росії до автономної республіки Крим та на територію

Донбасу у 2014 році. Ці лексеми походять від категоричних заяв президента Росії про те, що на території України відсутні будь-які російські війська, та вказують на позицію росіян щодо приналежності півострова. *«Іхтамнет» на українському кордоні: чого Україні очікувати від перемовин Байдена та Путіна»* (5 канал, 06.12.2021). *«Іхтамнет»: три історії невоєнного впливу Кремля на незалежні країни»* (ЦН, 08.02.2022). *«Кримнаш» не рятує від в'язниці»* (Крим. Реалії. 07.09.2022). *«Голосувала за “Кримнаш” та напад на Україну»* (Еспресо, 06.06.2021).

До речі, на письмі зустрічаються два варіанти згаданих лексичних одиниць: *іхтамнет*, *аналоговнет* – з українською літерою -є-, тобто транслітерація та *іхтамнет*, *аналоговнет* з російською -е-, ймовірно, з метою підкреслити «чужість» та іронічне ставлення до подібних явищ.

Неологізм *«затридні»*, утворений способом голофразису, з'явився вже з початком повномасштабної війни і вживається зі значенням «поставити нереалістичні плани і вірити в їх успіх». *«...зауважив, що Україна щент зруйнувала амбіційні плани росіян про «затридні»* (Прямий, 03.06.2022). *«Як відомо, першочерговою метою “спецоперації” бункерного діда ерефії було взяти Київ “затридні” та замінити українську владу на своїх маріонеток»* (Моя Київщина, 08.06.2022).

Заслуговують на увагу новотвори похідні від власних імен осіб, які стали символами війни, уособленням певної поведінки, як позитивної, так і негативної. Так, наприклад, з'явилися: неологізм *«арестовлення»* – похідне від прізвища Арестович, утворений способом основоскладання, зі значенням «заспокійливе повідомлення» (йдеться про радника голови Офісу Президента Олексія Арестовича); та похідні дієслівні новотвори *«кімити»* – від прізвища Кім, зі значенням «зберігати оптимізм» (йдеться про голову Миколаївської ОВА Віталія Кіма); *«кадирити»* – від прізвища Кадиров, зі значенням «видавати бажане за дійсне» (йдеться про намісника Чечні Рамзана Кадирова), іноді використовують дієслово *«кадирити»* для опису побиття ув'язнених великими дерев'яними

ціпками (ZN.ua, 16.12.2022); «шойгувати» – від прізвища Шойгу, зі значенням «видавати ніби все добре, коли насправді все погано» (йдеться про російського Міністра оборони Сергія Шойгу); «макронити» – від прізвища Макрон, зі значенням «робити дуже стурбований вигляд щодо певної ситуації, усім це показувати, але нічого не робити по суті» (йдеться про президента Франції Емануеля Макрона), «шольцити» – від Шольц, зі значенням «вдавати стурбованість відносно певних ситуацій, при цьому нічого не робити, щоб їх вирішити» (йдеться про президента Німеччини Олафа Шольца; «закобзонити» – від прізвища Кобзон, зі значенням «швидко померти» (йдеться про Іосифа Кобзона, російського співака, який підтримував агресію і війну РФ проти України та несподівано помер). «ЗСУ на Південному напрямку “закобзонили” два десятки окупантів та їхню техніку» (ТСН Україна, 04.09.2022). «Будуть макронити і шольцити...» (Сіверщина, 14.06.2022).

Категорія дієслів є досить чисельною серед лексичний інновацій. Так, наприклад, низку новотворів представляють собою відіменникові дієслова, які походять від назв зброї і використовуються на позначення знищення ворогів в той чи інший спосіб, до них належать «байрактарити» (від назви Байрактар – турецький ударний оперативно-тактичний середньовисотний безпілотний літальний апарат з великою тривалістю польоту, здатний виконувати дистанційно керовані або автономні польоти.), «джавелініти» (від назви Джавелін – переносний протитанковий ракетний комплекс виробництва американських підприємств Raytheon та Lockheed Martin), «стінгерити» (від назви Стінгер – переносний зенітно-ракетний комплекс класу «земля – повітря» з інфрачервоною головкою самонаведення розробки американської компанії General Dynamics), «хаймарсити» (від англ. HIMARS – американська реактивна артилерійська система) тощо; від військових шифрів «вантаж 200» – умовного позначення убитих, мертвих, загиблих та «вантаж 300» – у військовому жаргоні термін, що позначає транспортування пораненого солдата, якого вивозять із зони бойових дій, з’явилися новотвори «задвохсотити» – знищити,

«затр'юхсотити» – поранити; також зустрічаються ж слова «замогилити» – у значенні ліквідувати, «наволонтерити» – дістати за будь-яких обставин, «чорнобаїти» – робити щось безглузде багато разів тощо. «Але які часи така й вечірка – нумо байрактарити ціни разом» (Beauty Hunter, 18.08.2022). «Вибухи у Мелітополі: знищено базу осетинів, могли «задвохсотити» актора Фідарова» (Уніан, 11.12.2022). «Мінометник розповідає, як кілька днів вони «полювали» на один ворожий БТР, а нещодавно їм вдалось його вистежити й «затр'юхсотити» (Укрінформ, 24.11.2022). «Атмосфера в Харкові навела на думку, що ані задвохсотити Шевченка, ані затр'юхсотити Сковороду росіяни не зуміли» (Тиктор Медіа, 17.11.2022). «Це фізично важко дивитись, але треба – щоб розуміти, яка хвора нація в нас під боком, і як багато русні ще треба замогилити, щоб до них хоч щось дійшло» (Telemetr). «Етнодіва допомагає збирати кошти на авто для волонтерів, світові гуманітарні ініціативи #standforUkraine, а ще встигає наволонтерити на генератори для Чернігова» (Час Чернігівський, 14.04.2022). «Ворог не перестає чорнобаїти: рахунок вже 12:0» (Телеграф, 28.03.2022).

Досить поширеним способом утворення неолексем є основоскладання. Згадаймо, наприклад, такі лексеми як «бандеромобіль» та «бандеросмузі» – утворені поєднанням двох основ, одна з яких – це прізвище Бандера, інша – слова автомобіль та смузі відповідно. «Бандеромобіль» – це український броньований автомобіль, вигаданий і створений активістами під час війни на сході України. Микола Коханівський, командир батальйону ОУН, дав йому таку жартівливу назву. Згодом будь-які модернізовані броньовані машини, які самотужки переробляли для українських воїнів, почали так називати. Під час повномасштабного російського вторгнення слово набуло особливої популярності. Сприяла цьому також заява речника МО РФ Ігора Конашенкова про те, що «націоналістичні батальйони застосовують так звані «бандер-автомобілі», які мають підвищену прохідність та оснащені великокаліберним стрілецьким озброєнням або мінометами». «Бандеросмузі» – запалювальна суміш,

відома також за назвою «коктейль Молотова». *«Дмитро каже, що найкраще виготовляти “бандеросмузі” з мазуту та бензину»* (Суспільне новини, 7.03.2022). Слово *«літакопад»* – утворене від основ слів літак та падати – у значенні безперервне збивання російських літаків Військами протиповітряної оборони України. *«Літакопад» у Росії: військовий експерт розкрив правду про авіацію РФ»* (Уніан, 25.10.2022). З'явилися також композити, утворені за допомогою префікса *кібер*, взятого від слова *кібернетика*, і який вказує на зв'язок з цією наукою, наприклад, *«кіберфронт»*, *«кібервійна»* – хакерські атаки на сайти та інші інформаційні системи, з метою вивести їх з ладу; різновид інформаційної війни; *«кібервійська»*, *«кіберкозаки»*, *«кіберпартизани»* – спільнота українських ІТ-спеціалістів, що працюють для нейтралізації ворога в кіберпросторі під час російського вторгнення в Україну [5]. *«Кіберфронт російсько-української війни»* (Ukrainer, 15.03.2022). *«Кібервійська координують DDoS-атаки і мають детальну інструкцію навіть для новачків»* (Ukrainer, 15.03.2022).

Особливістю цих лексичних одиниць є те, що вони утворені за існуючими словотвірними моделями української мови і тому мають шанси засвоїтися та закріпитися в мові.

Висновки і пропозиції. Мова, як відкрита система, характеризується тим, що одні слова з'являються, інші забуваються. Ознакою нашого часу є стрімкий темп розвитку української мови, який значною мірою спричинений розв'язаною росіянами війною. На жаль, новотвори, пов'язані з цією сумною сторінкою нашої історії, будуть з'являтися доти, доки не закінчиться війна, оскільки кожен новий день – це нові події, емоції, переживання як негативні, так і позитивні, що потребують вираження у нових формах. Можемо зауважити, що для неологізмів періоду війни властивим є емоційне забарвлення, часто іронічне або саркастичне. Характерними рисами утворення неологізмів цього періоду є відсутність власне неолексем, натомість широко представлена категорія новотворів та семантичних неологізмів, оскільки виникнення неологізмів у цей період пов'язане з переосмисленням та набуттям нового значення вже існуючих

лексичних одиниць. Переважна більшість неологізмів, які з'явилися і продовжують з'являтися у період війни з експресивним забарвленням, має чітке розмежування на «свій» і «чужий». Для неологізмів на позначення «своїх» характерні позитивні ознаки, натомість для «чужих» притаманне яскраве вираження таких почуттів як зневага, висміювання, сарказм тощо.

Перелік наведених вище неологізмів не є вичерпним. Так само категорія неологізмів завжди є динамічною та відкритою і з часом може розширитись новими лексичними одиницями. Але розуміємо також, що частина новотворів можуть виявитись «словами-кометами» і не увійти до постійного лексичного складу мови, назавжди залишитись відображенням настроїв українців та життя періоду військового стану. Це, у свою чергу, стане матеріалом для подальших досліджень, з часом можна буде виявити, які саме неологізми залишаться у мові, стануть загальноновживаними, а які відійдуть на периферію.

Список літератури:

1. Гладка В. А. Поняття «неологізм» у світлі сучасних лінгвістичних парадигм. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна*, 2009. Вип. 11. С. 170–177.
2. Гольцова М.Г. Голофразис як спосіб оказіонального словотворення в англійській мові. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*, 2019. Вип. 33(2). С. 40–42.
3. Гриценко С. Мовні інновації російсько-української війни 2022 року. *Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*, 2022. Вип. 2(32). С. 9–13.
4. Дзюбіна О. І. Типологічні принципи класифікації неологізмів у сучасній англійській мові. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*, 2018. Вип. 33(2). С. 38–40.
5. Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України. URL: <https://www.facebook.com/inmo.org.ua/photos/a>
6. Колоїз Ж. В. Семантичні неологізми як результат семантичної деривації. 2004 ст. 54–61.

7. Ладоня К. Ю. Неологізми в українській мові: сутність, визначення, принципи класифікації та функціонування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*, 2018. Вип. 36(1). С. 38–40.
8. Словник неологізмів української мови URL: <https://www.armyinform.com.ua/2022/07/20/armiyainform-predstavlyaye-slovnyk-neologizmiv-ukrayinskoyi-movy>
9. Словник сучасної української мови та сленгу «Мислово». URL: <https://www.myslovo.com/>
10. Стишов О. А. Семантичні неологізми в дискурсі українськомовних мас-медіа початку ХХІ століття. *Філологічні студії*, 2015. Вип. 13. С. 364–374.
11. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття: на матеріалі мови засобів масової інформації. 2-ге вид., перероб. Київ : Пугач, 2005. 388 с.
12. Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття. Тернопіль : Астон, 2002. 352 с.
13. Тищенко О. Нові й актуалізовані слова та значення (словникові матеріали) у контексті сучасних неословників. *Українська мова*, 2011. № 1. С. 55–68.
14. Українець О. Свинособаки, рашисти, кацапи: звідки взялися зневажливі прізвиська для ворога. URL: <https://www.platfor.ma/topic>

Городиловська Г. П. Метафоризація як лексико-семантичний спосіб творення воєнних неологізмів. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2023, Вип. 4 (207). С. 54–61.

Постановка проблеми. Стан розвитку суспільства, політики й економіки, науки й техніки, культурних потреб людини того чи того історичного періоду відображається у мові. Мова кодує широку інформацію про різні царини життя своєї епохи. І чим важливіша епоха для суспільства, чим більше насичена вона життєво важливими подіями, тим активніше реагує мова творенням нових слів, що забезпечують і вимоги суспільства, і вимоги мови, що розвивається [15, с. 11]. Отож розвиток мови визначається передусім позамовними чинниками, зокрема глобалізаційними процесами та новими реаліями сучасного життя, які активно впливають на динаміку її словникового складу. Мовне сприйняття дійсності спричиняє постійні зміни у лексико-семантичній системі української мови, поповнює її лексичний склад новими словами та зворотами, сприяє його оновленню й збагаченню, а також свідчить про відкритий і динамічний характер мови. «Мова є динамічним явищем, яке точно відображає сучасне суспільство» [9, с. 1].

Відомо, що серед інших рівнів мови лексичний вирізняється найбільшою проникністю та чутливістю, першим демонструє лінгвальні зміни і найповніше відображає процеси оновлення словникового складу. Сьогодні дослідження нових лексичних одиниць, а також способів їхнього утворення є актуальним завданням сучасного мовознавства, тому що такі праці не лише фіксують номінативний корпус мови, але й представляють нову вербальну інтерпретацію картини світу в українській мові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лексичні інновації завжди були об'єктом досліджень мовознавців, серед яких Ж. Колоїз [11], Д. Мазурик [14], О. Муромцева [15], О. Стишов [21; 22], О. Тараненко [26], Н. Стратулат [23; 24]. Типологію неологізмів і різні принципи класифікації вивчали О. Дзюбіна [6], К. Ладоня [13],

І. Каліновська [9]. Зокрема, І. Каліновська виділяє два типи нових слів: 1) ті, які пов'язані з тимчасовими явищами та втрачають значення; 2) ті, які пов'язані з постійними аспектами суспільства, залишаються та стають постійними елементами нашого лексикону [9, с. 1]. К. Ладоня запропонувала таку класифікацію неологізмів: неолексеми (власне неолексеми, новотвори, трансформації, семантичні неологізми), неофраземи та неосемеми [13, с. 39]. Зауважимо також, що вчені досліджують різні способи творення неологізмів, серед яких поширеними є «креація – створення нових непохідних знаків, деривація морфологічна та неморфологічна, калькування й запозичення» [5, с. 9]. Процес неологізації крізь призму сучасної російсько-української війни висвітлено в наукових доробках С. Гриценко [5], А. Гладченко, О. Комарової [4], М. Жулінської, О. Круглій [7] та ін.

Мета дослідження – виявити у текстах інтернет-ресурсів слова, які виникають для номінації нових реалій в умовах російсько-української війни, проаналізувати їх, описати нові значення слів, утворені шляхом метафоризації, виділити основні типи моделей семантичного переосмислення. Матеріалом слугували лексичні одиниці, зібрані з таких українських інтернет-джерел: Вікна-новини (<https://vikna.tv/>), газета «День» (<https://day.kyiv.ua/>), Главком (<https://glavcom.ua/news.html>), Радіо Свобода (<https://www.radiosvoboda.org>), Суспільне. Новини (<https://suspilne.media/>), ТСН (<https://tsn.ua/>), Укрінформ (<https://www.ukrinform.ua>), 5 канал (<https://www.5.ua>), 24 канал (<https://24tv.ua/>), Gazeta.UA (<https://gazeta.ua/>), Zaxid. net (<https://zaxid.net>).

Виклад основного матеріалу. Протягом свого існування мова постійно перебуває в русі, але є періоди, які характеризуються особливою активністю лінгвальних інновацій. Саме таким періодом у розвитку сучасної української мови є ХХІ століття, пов'язане з повномасштабною війною, котру здійснює Російська Федерація на території України. Російсько-українська війна спричинила потужний вплив на мову, на зміну її лексичного складу, привела до творення

нових слів і зворотів, зміни або розширення їхньої семантичної палітри, появи нових конотацій, а також збільшення запозичень у мові. На появу в мові неологізмів і на їхню здатність змінювати свою структуру вказує Н. Стратулат: «Інновації з'являються в мові на основі вже наявних словесних знаків і як власне дериваційні утворення, і як результат появи у старих слів нових значень. Крім цього, збагачення словника відбувається і за рахунок запозичень» [24, с. 70]. Отож саме зараз українська мова постійно поповнюється новими словами, які дуже активно, повно й об'єктивно відображають війну в Україні.

Для кращого розуміння лінгвальних змін і процесів оновлення словникового складу, які демонструє українська мова у період війни, проаналізуємо передусім різні тлумачення слова «неологізм» у публікаціях вітчизняних і зарубіжних науковців, а також дефініції у лексикографічних працях, які існують у сучасній лінгвістиці. На думку багатьох дослідників, неологізмами є нові слова, окремі їхні значення, що з'явилися на певному етапі розвитку мови [3–5; 11; 21]. І. Каліновська розглядає неологізм як «новий термін, який увійшов у загальне вживання, але ще не повністю прийнятий загальною мовою» [9, с. 1]. Хельге Ніска у статті «Дослідження перекладацької творчості: стратегії інтерпретації неологізмів» визначає неологізми як ознаки творчого процесу, що виростає з унікальної особистості, з одного боку, і матеріалів, подій, людей чи обставин свого життя, з іншого [16].

Проаналізувавши варіативність визначень слова «неологізм» у різних українських словниках [1, с. 389; 2, с. 770; 8, с. 290–291; 19, с. 348; 25, с. 480; 26, с. 408], узагальнюємо: неологізм (від грецького νέος-, що означає «новий» і λόγος, що означає «слово») – це нове слово або вираз, що з'являються в мові внаслідок багатьох чинників, зокрема розвитку суспільного життя, політики й економіки, науки й техніки, культурних потреб людини та безпосередньо пов'язані з певною епохою.

Визначаючи поняття «неологізм», необхідно врахувати не лише позамовні чинники, але й внутрішньомовні процеси (розширення та

звуження значення, метафоризацію і метонімізацію значення, нашарування різних конотативних і стилістичних відтінків на основне узуальне значення слова), внаслідок яких творяться неолексеми. Отож неологізмами слід вважати не лише власне нові слова, які позначають нові реалії, а й слова, вживані з новим значенням із різними комунікативними цілями [3, с. 172].

У нашому дослідженні з'ясуємо особливості творення нових слів лексико-семантичним способом (семантичною деривацією), «закономірним, повноцінним і досить поширеним шляхом поновлення лексичного складу мови» [10, с. 3], який був уже предметом дослідження низки відомих зарубіжних та українських лінгвістів, як-от: Г. Лакофф, М. Джонсон [29], А. Круз [28], Ю. Карпенко [10], Н. Хрустик [27], О. Кринець [12] та ін. Сутність лексико-семантичного способу полягає у переосмисленні значення слова-мотиватора, причому звукова форма слова зберігається і не зазнає змін. В основі механізму такого переосмислення лежать асоціації – процес, що ґрунтується на зв'язку між психічними явищами, за якого актуалізація одного з явищ породжує появу іншого» [27, с. 4.]. Наприклад, слово *пташка* – безпілотний літальний апарат, який активно використовують військові на фронті, утворилося від слова *птичка* (зменш.-пестл. до *птиця* – «хребетна тварина, яка має тіло, вкрите пір'ям, дзьоб і замість передніх кінцівок крила» [СУМ, т. 8, с. 378]) на основі зорових асоціацій, викликаних зовнішнім виглядом птаха, і формою повітряного судна, яке нагадує цю істоту: «Бойові *пташки* армійської авіації ЗСУ добряче насипають ворогу, впевнено нищать живу силу противника та їхню бойову техніку» (5 канал, 16.12.2022) [33]. Нова лексема утворилася внаслідок зіставлення вихідного й похідного значення слів, семантичного переосмислення слова-мотиватора за подібністю. Таким чином, в основі дії механізму лексико-семантичного способу словотворення лежить метафоричність, виникнення якої пов'язане з певними асоціаціями.

Фактичний матеріал переконливо доводить, що лексико-семантичний спосіб – це «найпродуктивніший креативний засіб

збагачення мови, вияв мовної економії, семіотична закономірність» [18, с. 326], є одним із найпоширеніших джерел творення воєнних неологізмів, передусім тих, котрі пов'язані із процесами метафоризації.

Варто зазначити, що переосмислення теорії метафори у численних дослідженнях сучасних лінгвістів представило нове сприйняття тропів, змістило акцент із експресивної функції образності на когнітивну, що полягає в аналізі самого процесу їхнього смислотворення. Метафора – «когнітивний процес, спосіб світобачення певного етносу чи індивіда» [21, с. 371]. Починаючи з ХХ століття мовознавці більше уваги приділяють концептуальним метафорам, а не простим метафоричним виразам. Дослідники Лакофф і Джонсон розглядають метафори як концептуальні за своєю природою і вважають, що метафоричних думок не уникнути у повсякденних життєвих ситуаціях [29, с. 272]. За словами Круза, концептуальні метафори настільки вкорінені у спосіб мислення, що іноді люди навіть не усвідомлюють, що вони їх використовують замість лінгвістично нейтральних виразів [28, с. 32].

Як відомо, в основі творення концептуальної метафори лежить процес метафоризації, який полягає у семантичному переосмисленні початкового значення слів на позначення понять, явищ дійсності внаслідок їхнього порівняння з іншими за подібністю властивостей, ознак, рис, форм тощо. Сутність процесу метафоризації «полягає у зміні значення початкового слова шляхом включення до його семантики нових складників – сем, які модифікують значення та проєктують його на певну площину» [12, с. 24]. За словами О. Кринець, похідне значення може відрізнитися від початкового не лише семним складом, а й місцем семи-мотиватора у структурі значення [12, с. 24]. Сема-мотиватор, що є головною ідеєю, основою метафори, у структурі початкового та похідного значень може займати різне місце. Внаслідок певних перетворень сема-мотиватор, яка є ядерною у структурі вихідного значення, може ставати диференційною або імпліцитною у структурній організації сем похідного значення [12, с. 25]. Таким чином, активізована сема стає

основою творення мисленнєвого концепту нової сфери. Слово, вжите в новому значенні, наповнюється іншою семантикою та часто супроводжується емоційно-експресивною конотацією. Основою семантичних трансформацій є ключові мотиваційні ознаки переносного значення – образність, асоціативність, емотивність. На думку Н. Стратулат, «під час переструктуризації семантичної єдності слова у структурі нового лексико-семантичного варіанта (ЛСВ) обов'язково відбувається зміна архісем, що є характерним для метафоричних номінацій, і становить основу «руху» денотативних сем» [24, с. 72].

Проаналізуємо неологізми, опираючись на основні типи моделей, за якими вони були створені. У процесі дослідження виявлено, що зміна початкового значення слова на похідне на основі їхнього зіставлення належить до активних моделей, про що свідчать аналізовані слова, у яких відбулася зміна семантичної структури. У текстах інтернет-ресурсів зафіксовано метафоричну трансформацію смислових компонентів при творенні воєнних неологізмів, яка відбулася за такими основними типами моделей: за зовнішньою подібністю, за подібністю до процесу, за подібністю розташування, за активністю процесу, за подібністю внутрішніх і зовнішніх ознак, за способом розпізнавання особи. Розглянемо їх на конкретних прикладах.

1. За зовнішньою подібністю. Слово *бавовна* означає вибух у Росії. Первинні значення цієї лексеми: 1. Те саме, що бавовник. 2. Волокно бавовнику, з якого виробляють пряжу і т. ін. || Нитки з цього волокна. 3. Тканина. 4. Основа пороху для вогнепальної зброї [2; с. 51]. Від другого значення на основі функційної та зовнішньої схожості (колір, тактильні характеристики) утворилося четверте значення «основа пороху для вогнепальної зброї». У модифікованому значенні актуалізується ядерна сема-мотиватор «вибухова речовина», котра закріпилася в новій метафорі для означення «вибуху в Росії». Саме тому в контекстах інтернет-ресурсів події, які стосуються вибухів на території Росії, названо бавовнами. Наприклад: «Українські вертолітники «доставляють» окупантам «бавовну»»;

«Доставка бавовни»: показали унікальні кадри роботи літаків МіГ-29 та вертолітників ЗСУ (Gazeta UA, 15.07.2022) [40].

Бандероль – посилка з України: мертвий окупант у мішку. Це слово в загальнолітературній мові використовується з такими значеннями: 1. Паперова обгортка або відкритий конверт, у яких пересилаються поштою книги, журнали, ділові папери і т. ін. 2. Поштове відправлення в такій обгортці; стрічка з цупкого світлого паперу, що її використовують у банківських установах для упакування грошових білетів. 3. Наклейка на товар, що обкладається митом, збором. Семантичне перетворення відбулося за схожістю функції, семи-мотиватори «обгортка» і «пересилати» є диференційними у структурах початкового й похідного значень. Названі семи, що стосуються загорнутого в мішок мертвого окупанта, містять певну негативну конотацію із широким спектром емоційності – від зневаги до співчуття. *«Байрактари» відправили «бандеролі» окупантам на острові Зміїний»* (Главком, 03.05.2022) [32].

Зеленка – лісосмуга чи будь-яка інша лісиста місцевість, де облаштовують засідки та вогневі позиції. Ця лексема використовується у первинному значенні «те саме, що брильянтова зелень (див. зелень)» [2; с. 456]. У похідному значенні на передній план виходить одна із зовнішніх властивостей цієї речовини – колір, що закріплюється в новому концепті для означення лісистої місцевості, де дуже зручно ховатися і вести обстріли. Наприклад: *«Але саме «зеленка», її вмиле використання може стати чинником, який істотно ускладнить спроби російського наступу на фронті»; «Видається, одна з головних причин відступу російської армії з-під Києва та Чернігова – це весна, це наближення часу «зеленки»»* (Газета «День», 28.04.2022) [31].

2. За подібністю до процесу. Від слова град утворилося похідне значення «російська реактивна система залпового вогню». Вихідне значення: 1) Атмосферні опади у вигляді частинок льоду різного розміру, перев. округлої форми. 2) чого, перен. Велика кількість, численність. || у знач. присл. градом. У великій кількості, багато. || Великими краплями, рясно (про піт, сльози). II -а, ч., уроч. Місто. III -

а, ч., мат. Величина кута, що дорівнює сотій частині величини прямого кута [2; с. 258]. Перенесення відбувається лише на базі другого значення, яке має маркер «перен.» шляхом метафоризації семи-мотиватора «велика кількість» і, як наслідок, цей процес супроводжується гучними звуками: *«Сухопутні війська України показали момент знищення ворожого складу боєприпасів та реактивних систем залпового вогню “Град”»* (ТСН, 08.06.2022) [37].

Хлопок – вибух у Росії, Білорусії чи на території, яку тимчасово контролюють окупанти. Розрізняють значення цього слова відповідно до наголосу: 1) хло́пок – бавовна; 2) хлопóк – удар, стук; оплеск (в долоні) [17]. Внаслідок семантичної модифікації другого значення виникло слово «вибух». В основі перетворення – метафора за схожістю функції – розрив чого-небудь із дуже сильним звуком: *«У російському Белгороді пролунали гучні «хлопки». Після них над містом скупчились хмари диму»* (24 канал, 03.07.2022) [34]. Вживається паралельно з українським словом бавовна.

3. За подібністю розташування. *Передок* – передова, перша лінія фронтового розмежування, передній край оборони. Лексема *передок* у словнику позначена ремаркою «розмовне» й означає «перед; передню частину воза, візка, екіпажа та ін.; передні колеса разом із віссю й голоблями; місце для кучера у візку, екіпажі та ін.; передню частину деяких сільськогосподарських машин; передню частину автомашини; колісний, зчеплений із лафетом візок, яким перевозять гармати; частину взуття, що облягає підйом і передню частину ноги» [2, с. 908]. Однак у військовій сфері цим словом називають передню частину фронту. Метафоричне переосмислення значення відбулося за схожістю зовнішнього вигляду та функції, сема-мотиватор «передня частина» в початковому значенні ядрена, а в похідному диференційна, оскільки йдеться про найнебезпечнішу ділянку фронту: *«Нас поставили на “передок”, і ми звідти пішли. Я тобі навіть більше хочу сказати, з нами піде ще комбат і полковник штабу»* (Суспільне. Новини, 20.05.2022) [38].

Нуль – лінія розмежування з ворогом, територія, де відбуваються бойові зіткнення, фактично нуль кілометрів від фронту: *«Лінію*

розмежування у нас чомусь заведено називати «передком». Слід думати, від слова «передова», яке збереглося з часів Другої світової. Але Ткалич називає її «**нульовкою**»: «Розумієш, є поняття «плюс» і «мінус» – залежно від того, в який бік від лінії рухатися. А отже, є і «**нуль**»» (Укрінформ, 12.04.2016) [36]; «**Нуль**» – це нульова позиція, тобто така, яка стоїть на самісінькій лінії фронту і приймає на себе увесь вогонь – артилерійський та стрілковий» (Zaxid. net, 13.05.2017) [41]. Лексема відома ще з 2014 року і є синонімічною до слова передок.

4. За активністю процесу. *Дискоотека* – інтенсивний гучний обстріл із гучним гупанням, спалахами вибухів, наслідками ракетних атак. Первинне значення: 1. Колекція платівок, дисків. 2. Клуб із музичною культурно-пізнавальною програмою і танцями) [2; с. 298]. Підставою для утворення похідного метафоричного значення є візуальна й емоційна схожість події – світломузика, гучні звуки, яка нагадує ситуацію, коли відбуваються обстріли чи починаються якісь бойові дії. Зовні таке видовище виглядає досить яскраво, але є дуже небезпечним для життя: «*Ось коли вже потрапили на передову, ми це називаємо “дискоотека” – артилерія та міномети починають накривати нас зверху – було не дуже приємно, скажімо так. Але пройшли через це*» (Вікна-новини, 07.05.2022) [30].

5. За подібністю внутрішніх і зовнішніх ознак. Починаючи з 2014 року, зовнішньополітичні реалії в Україні зумовили потребу в семантичній зміні словникового значення слова на похідне. Такою є, наприклад, лексема *кіборг* – захисник Донецького аеропорту, воїн із надвисокою стійкістю, мужністю, силою та витримкою (вихідне значення: 1. Кібернетичний організм; пристрій, у якому певною мірою здійснено симбіоз фізичних та інтелектуальних здібностей людини й технічних засобів автоматки. 2. Фантастична істота, напівлюдина-напівмашина, трапляється в науковій фантастиці [20]). Семи-мотиватори «стійкість», «жертвність», «незламність», «витривалість» є ядреними у структурі похідного значення, яке утворилося шляхом метафоричного перенесення ознаки. Необмежені можливості воїнів, надлюдська витривалість, незламність і

безстрашність у боях зробили їх подібними до штучних організмів: *«Незламні кіборги, які вистояли, але не вистояв бетон. Непереможні. Сильні. Сміливі. Наші герої!»* (Укрінформ, 16.01.2023) [39]. Саме такими були захисники Донецького аеропорту, котрі після повномасштабного російського вторгнення в Україну знову зі зброєю в руках захищають Батьківщину.

Аналогічно до цього слова утворилася лексема азовці на позначення тих, хто героїчно тримав оборону Маріуполя й «Азовсталі», зупинивши подальше просування окупаційних військ углиб країни.

Особливо показовою в контекстах інтернет-джерел є смислова модифікація лексеми *орки* (первісно – фантастичні істоти, злі кремезні варвари зі звіриними рисами), запозиченої із творів Джона Толкіна, що асоціюється у свідомості українців з російськими окупаційними військами. Для українців ця лексична одиниця стала вже глибоко специфічною, оскільки має виняткову негативність у всьому: у семантичному наповненні, смислових конотаціях та асоціативних зв'язках. Вона увібрала в себе всю лють і ненависть до таких істот, які позбавлені будь-яких людських рис та емоцій, у яких навіть «своя» мова: *«Орки практикували катування полонених заради забави і наругу над трупами ворогів. В орків була своя мова, недоладна, сповнена лайок і повторень одного й того ж»* (Радіо Свобода, 21.04.2022) [35]. Отож, як і вигадані потвори з романів Джона Толкіна, російські солдати відзначаються нелюдськістю, варварством і жорстокістю.

6. За способом розпізнавання особи. Цей тип моделі привернув особливу увагу в досліджуваному матеріалі, оскільки «мова нині актуалізувала одну із провідних своїх функцій – стала ідентифікатором національної належності, маркером, що визначає «свого» і «чужого» у російсько-українській війні» [5, с. 10]. Йдеться про зміну контексту використання загальноживаних слів, таких як *паляниця, суніця, крамниця* тощо. Так, наприклад, за допомогою слова *паляниця* (хлібина переважно із пшеничного борошна, певним чином замішаного [СУМ, т. 6, с. 33]), яке служить кодом для

ідентифікації людей, перевіряють підозрілих осіб і з'ясовують, чи «мова» співрозмовника є для нього рідною. Суть такого способу полягає в тому, що підозрілу особу просять вимовити українською кодове слово *паляниця*, яке складає труднощі для носія російської мови (це пов'язано з фонетичними особливостями української мови). Якщо людина вимовила замість *паляниця* слова *палянітса* чи *паляница*, то її ідентифікують як ворога. Цей спосіб називається «шиболет», і його застосовують для розпізнавання неносія української мови за кодовим словом. Таким чином, послуговуючись цією мовною особливістю, яка вже стала мемом у соціальних мережах, відрізняють російських військових від українців.

Висновки. Отже, зміни в мові постають як результат дії зовнішніх чинників, передусім спричинених російсько-українською війною. Проведене дослідження показує, наскільки динамічно стає лексико-семантична система мови внаслідок появи та впливу на неї інноваційних слів, що відображають нові реалії із різних царин життя сучасного суспільства.

Проаналізувавши лексичні одиниці у контекстах інтернет-джерел, стверджуємо, що вони утворилися лексико-семантичним способом внаслідок зіставлення вихідного й похідного значень слів і їхніх смислових модифікацій. Зміна семантичного змісту розглядуваних лексем відбувається переважно метафорично на основі семантичного переосмислення, яке є обов'язковою складовою частиною процесу творення таких слів. Встановлено, що метафорична трансформація смислових компонентів воєнних неологізмів відбувається за такими основними типами моделей: за зовнішньою подібністю (*бавовна, бандероль, зеленка*), за подібністю до процесу (*град, хлопок*), за подібністю розташування (*нуль, передок*), за активністю процесу (*дискотека*), за внутрішніми та зовнішніми ознаками (*кіборг, азовець*), за призначенням (*паляниця, полуниця, крамниця*). Основою семантичних переосмислень метафоричного характеру є ключові семи-мотиватори та головні мотиваційні ознаки переносного значення – образність, асоціативність, емотивність. Зібраний матеріал переконливо

доводить, що лексико-семантичний спосіб є одним із продуктивних і поширених джерел творення воєнних неологізмів, передусім тих, котрі утворені шляхом метафоризації. Крім того, основною ознакою досліджуваної лексики є яскраво виражена емоційно-оцінна конотація, що має характерні негативні властивості на позначення поняття «чужий» і позитивні ознаки для «своїх». Отож наявність воєнних неологізмів у лексичній системі сучасної української мови не лише відображає українське сьогодення, але й сприяє розвитку мови, оновлює її словниковий склад, розширює її функційні можливості.

Перспективою подальших досліджень можуть бути інші способи словотворення воєнних неологізмів, адже війна в Україні, на жаль, триває, нові слова постійно з'являються, тому процес творення не припиняється й потребує подальшого наукового опрацювання.

Список використаних джерел:

1. Бибик С.П., Сюта Г.М. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / за ред. С.Я. Єрмоленко. Харків : Фоліо, 2006. 623 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
3. Гладка В.А. Поняття «неологізм» у світлі счасних лінгвістичних парадигм. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна.* 2009. Вип. 11. С. 170–177.
4. Гладченко А.М., Комарова О.С. Неологізація лексики у період російсько-української війни. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика.* 2023. Т. 34 (73). № 1. Ч. 1. С. 7–13.
5. Гриценко С. Мовні інновації російсько-української війни 2022 року. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика.* 2022. Вип. 2 (32). С. 9–13.
6. Дзюбіна О.І. Типологічні принципи класифікації неологізмів у сучасній англійській мові. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія.* 2018. Вип. 33 (2). С. 38–40.
7. Жулінська М., Круглій О. Неологізми як мовне відображення війни. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії.* 2022. № 3 (14). С. 103–110.

8. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Донецьк : ДонНУ, 2012. 350 с.
9. Каліновська І. Неологізми, їх походження та те, як вони оживляють мову. 2016. URL: <http://surl.li/nrebd>
10. Карпенко Ю.О. Синхронічна сутність лексико-семантичного способу словотвору. *Мовознавство*. 1992. № 4. С. 3–10.
11. Колоїз Ж.В. Семантичні неологізми як результат семантичної деривації. *Вісник Харківського національного університету. Серія: Філологія*. 2005. Вип. 44. № 659. С. 6–11.
12. Кринець О. Метафора й метонімія як чинники творення й розвитку української технічної термінології. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2010. № 675. С. 23–27.
13. Ладоня К.Ю. Неологізми в українській мові: сутність, визначення, принципи класифікації та функціонування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2018. Вип. 36 (1). С. 38–40.
14. Мазурик Д. Нове в українській лексиці. Словник-довідник. Львів : Світ, 2002. 130 с.
15. Муровцева О.Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX століття. Харків : Вища школа, 1985. 152 с.
16. Ніска Хельге. Дослідження перекладацької творчості: Стратегії інтерпретації неологізмів, 1998. URL: <http://surl.li/nrebt>
17. Російсько-український словник. URL: <http://surl.li/nrecp>
18. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
19. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 6. 832 с.; Т. 8. 929 с.
20. Словник UA. URL: <https://slovnyk.ua/>
21. Стишов О.А. Семантичні неологізми в дискурсі українськомовних мас-медіа початку XXI століття. Філологічні студії. 2015. Вип. 13. С. 364–374.
22. Стишов О.А. Українська лексика кінця XX століття: на матеріалі мови засобів масової інформації. Київ : Пугач, 2005. 388 с.
23. Стратулат Н.В. Інноваційна лексика як результат соціальних умов мовного існування (на матеріалі тлумачного словника української мови в 20 т.). *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство)*. 2014. Вип. 6. С. 207–13.
24. Стратулат Н.В. Семантична неологізація як спосіб збагачення словникового складу української мови. *Мовознавство*. 2007. № 3. С. 69–77.
25. Сучасний словник іншомовних слів / уклад. : О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк ; відп. ред. Г.П. Півторак. Київ : Довіра, 2006. 790 с.

- 26.Українська мова: енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. 824 с.
- 27.Хрустик Н. Асоціативність як засіб словотворення. URL: <http://surl.li/aivuw>
- 28.Cruse A. A Glossary of Semantics and Pragmatics. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006. 198 p.
- 29.Lakoff G., Johnson, M. Metaphors We Live By. London: The University of Chicago Press. 2003. 242 p.
- 30.Вікна-новини. URL: <http://surl.li/nrdnv> (дата звернення: 08.11.2023).
- 31.Газета «День». URL: <http://surl.li/nrdro> (дата звернення: 08.11.2023).
- 32.Главком. URL: <http://surl.li/nrdss> (дата звернення: 08.11.2023).
- 33.5 канал. URL: <http://surl.li/nrdxd> (дата звернення: 08.11.2023).
- 34.24 канал. URL: <http://surl.li/nrdxo> (дата звернення: 08.11.2023).
- 35.Радіо Свобода. URL: <http://surl.li/nrdtq> (дата звернення: 25.11.2022).
- 36.Суспільне. Новини. URL: <http://surl.li/nrduh> (дата звернення: 08.11.2023).
- 37.ТСН. URL: <http://surl.li/nrduz> (дата звернення: 08.11.2023).
- 38.Укрінформ. URL: <http://surl.li/nrdwp> (дата звернення: 25.11.2023).
- 39.Укрінформ. URL: <http://surl.li/nrepu> (дата звернення: 25.11.2023).
- 40.Gazeta UA. URL: <http://surl.li/nrdzc> (дата звернення: 08.11.2023).
- 41.Zaxid. net. URL: <http://surl.li/nrdzk> (дата звернення: 25.11.2023).

Навчально-методичне видання

Савчук Руслана Любомирівна

Культура мови журналіста

Хрестоматія

для студентів спеціальності «Журналістика»

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76025